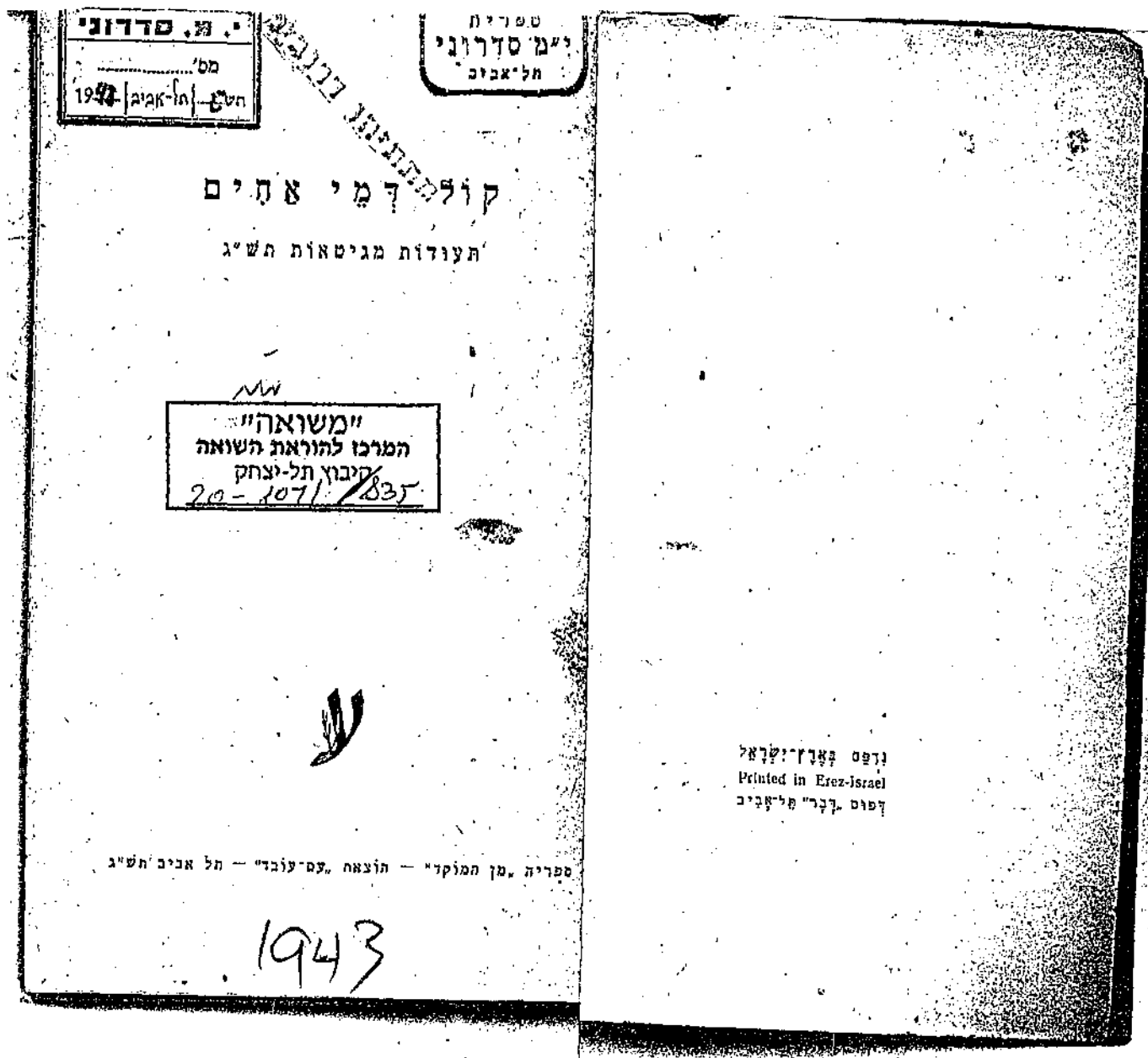

80-1943-57/835

מסוואה
MASSUAH

בין המלחמה

הולדתי אחים

העדות מניסיונות הש"ג

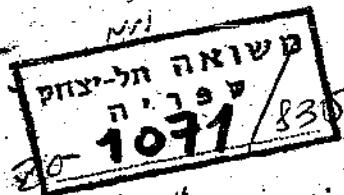

מספר
MSSN

מסוואה
MASSUAH

קול דמי אהים

תעודות מגיטאות תש"ג

מ.א. 2897

ספרייה, מן המוקד" - הוצאה, עס-עובר" - תל אביב תש"ג

...עמי חולה אנוש, שעותיו ספורות. — — —
(מתוך מכתב של הלוי מפולין)

משואה
MASSUAH

משואה תל-יזחק
ספרייה
20-107/1838

ה ת ו כ ן

משואה

MASSUAH

3	ברכה חבס	
4	יעקב פילמן	
7	מ. גור-ארי	עבודת
18		"עצרו ידם!"
27	ברכה חבס	איך הושמדה קהילת ראדום
46	ג. צ.	בניטן וארשה ובמחנה-עבודה
57		דיעות אחרונות מארשה
61	ברכה חבס	שמונת ימי פיוטרקוב
70	א. ש. עמיל	ששה-עשר חודש בביאליסטוק
76	ברכה חבס	בעיני ילד יהודי
83	ברכה חבס	ברלין
91	רבקה כצנלסון	הולנד
100	און	בלגיה...
104	יוסף הלמי	הונגריה...
106		בלהות רומניה
110		מה צפוי ליהדות בבלגריה?

מרבית הדברים המכונסים בזה לוקטן מ"דבר"; "בניטן וארשה
 ובמחנה-עבודה" — מ"הצופה"; "הולנד" — מ"דבר-הפועלים";
 "שמונת ימי פיוטרקוב" ו"ברלין" — מתפרסמים בזה לראשונה.

קונטרס זה ככל עדויות הפליון שניתכו עלינו בבת אחת בפרק
הזמן האחרון. אינו אלא "ציון" ראשון על קבר האחים הגדול
והאיום שנכרה למרבית בית ישראל בארצות אירופה — בדומה לציבור
העץ הבלתי מהוקצע, הארעי, שהספיקו בני-משפחה לנעוץ מתוך
בהילות ותמרורים, באדמה התחוחה המוצפת דם ודמע של יקיריהם.
לפני חדשים מעטים, כשליקטנו בקונטרס-מעט את סיפורי
קורותיהם של שניט-עשר מפליטי ישראל בימינו, ניחש הלב כי רק
מעט מן הונעה נתגלה לנו. אך לא שיערנו, כי פעבור זמן מרעט
פליכך יוטל עלינו לשוב ולחרוץ בדפייגונים אלה את סיפורי הענות
וההשמדה, אשר תרעד היד לתארם וילא הלב להכילם.

במאחר, וכמעט בדרך-מקרה, הגיעו אלינו הידיעות המהרירות,
אשר פערות זיה להן הם שרידי הניצולים שהגיעו אלינו משחים
עשרה קהילות שבפולין וממרכזים רבים ושונים באירופה. עם כל
התפלצותנו לאסון, לא בכוחנו הוא להשיגו. דלה הלשון לספור וקצרים
מיתרי הלב מלחיש את כל עוצם הכאב והונעה. אין ספק, כי רק
מעט מוצר הוא אשר נתגלה לנו גם עתה, ומי יודע מה פותבת עוד
ההיסטוריה של דם וטכה שם, בשעה שאנו מלקטים כאן את הדי
היגונים והמרורים.

עם "סיפורים" אלה לא תם הציון, כשם שעם חודש האבל לא
כלה היגון. כי ידיעות המות והונעה מוסיפות וננעצות בנו כאימל
חד וממורס. יום יום, בוקר, צהרים וערב, זועק אלינו דם אחינו
ממרחקים ואינו מרפה. יום יום מתנספים אל אזורי-הדמים עוד ועוד
שחים וארצות אשר השלינו את נפשנו להאמין, כי עוד יש בהם
אור לנשימה לאדם מישראל. יום יום מגיעות אלינו בשורות איוב,
הן זועקות באונינו, דומקות על שערי לבנו, קוראות למעשה, לאות,
ליד-אחים.

ברכה חבם

...אל ייצף החרון, אל תיבש הנמשה.
ובנמשנו תוקד ולעד לא תדע עוד;
ידקל קרם דמה של מבל תוצמה
תחלת תוצבת הנקלים לא נשפחה:

ינצוה לקנינו, יבו את בני
יורי שנה אחריו ולא עוד תשקט.
ישל לב אלה דור נקתבנה: לשנא
הסיה ילמגרה באשר נגלה.

כה לשנא הסיה ולעד לא לשקט.
וצקר את ארסה עד אם הם עם שניה,
יהדם השמונה, דם יונקים, זה לפסד,
ושצן את כפה באשר תשלקה.

הוי דורות רחוקים, בני מבל מלגינה,
אל מחק ואל שרף הגוילים, גם משחרת
בל תחלה האדם, לא בודעה, ונתנה
לנאים, כי ישלג, פדעולם למשחרת.

תלא היד משזור אחד לאחד את הפרטים המתרידים ממסכת ההשמד של הקיבוץ היהודי בפולין. יש היד הרועדת לא בשמעה לרשום את כל תעלולי השטן.

אם תבקש לדעת משהו על חיי היהודים בגיטאות עד לגירוש — יתן בך איש־שיחך עין זועפת הצופנת בתוכה מעין ביטול מר: מה יש לדבר על אשר היה או (הסננה לתקופה של חדשים־שלושה חדשים לפני כן), כשישבו היהודים בלואים במכלאות צרות עד למחנק, נתונים למרמס, לבוז ולרעב? התקופה היא נראית עתה, עם הגירושים, כתקופת „אוישר“, אשר לא תשוב עוד. אמנם חיי היהודים היו גם אז הפקר; הרעב והמגיפות עשו שמות בגיטאות; לצלו של איש־הגאסטאפו, שנראה ברחוב, הרד כל הגיטו, ענשי־מות — מעשים בכל יום; ואם ניסה מי שהן לצאת מחוץ לגיטו, להביא לחם לעולללים, מצא אתו כדור הזקיף שליד החומה, ומבית — אימת הרעב; הילדים בפוחי כפן, ללא היגון; המבוגרים — דפי נפש ורדופי פחד המחור, אך לכל אלה התרגלו היהודים נכנעו לגורלם והוסיפו לחיות בתקוה לימים אחרים. רבים גילו מקורות פרנסה חדשים, על אף ענשי המות הצפויים להם על כל עבירה קלה פתמורה. האפרים הפולנים העדיפו למכור את תוצרתם ליושבי הגיטו, כי תמורתה היו מקבלים לא פסף בלבד אלא חפצים יקרי־ערך, רהיטים, אבני־חן, תמונות אמן.

המעגל הסתובב. לא פעם היו השליטים הגרמנים מטיחים בפני היהודים דברים, שההשתוממות היתה מרובה בהם על

הלעג: „מדוע אינכם מאבדים את עצמכם לדעת? ביצד תוכלו לחיות חיי-פלבנים אלה? אכן, אין בכם רגש של כבוד-עצמי. צאו וראו ביצד הגיבו אחיכם בברלין, בוינה ובפאריס... שמעו היהודים את „תלכתום“ ובלבם עוממת התקוה: עוד נאריך ימים מכם. קשה-עורף ישראל ואתו לא תשמידו. ויהדקו החזק הגדילו המסים, הכבידו המשמעת והעזרה ההודית. הם טשו לנפול, אך לא נפלו.

כל זה היה אז. אולם השואה האמיתית באה עליהם עם הגירושים האיומים, עם הטבח ההמוני של עוללים ויונקים, עם קבורת אנשים חיים. אימת ההשמדה נתלתה על ראשו של כל הקיבוץ היהודי בפולין, השמדה וכליון, ללא מנוס. בנסה לתאר בקוים כלליים את אשר יכולנו להציל מפי עדים על חיי היהודים בגיטאות לפני הגירוש.

אין ישוב יהודי בשטח פולין שלא יהיה בו גיטו מוקף חומה או גדר-תיל דוקרני, אך יש ואינו גדור כלל. שטח הגיטו מצטמצם, אם הוצא ממנו חלק מתושביו למקום אחר, אך אינו מתרחב — אף אם הועברו לתוכו אלפי יהודים ממקום אחר. היציאה מהגיטו אסורה וגזירת אחריה עונש מות, בלי כל משפט — ויצויין כאן, פי בכל מקום שנאמר בו „אסור“ פירושו עונש מות. גם הפניסה אל הגיטו אסורה ברוב הערים מלבד לאנשי גאסטאפו והצבא. בשטח הרייך — לודז', קאליש, קוטנו, ולוצלאואק, פלוצק ושלזיה העליונה — מותרת הפניסה לגיטו אף לפולנים. היהודים בגיטאות, חוץ מאלה הרשומים כנתיני-חוץ, חייבים לשאת מגן-דוד תפור על טלאי צהוב, ברוב הגיטאות יש לשאתו על החזה מצד שמאל, אך יש (בלודז') למשל) וסימן זה חובה הוא על החזה ועל הגב כאחד. העוצר בכל הגיטאות הוא מ' 9 בערב עד 5 בבוקר בקיץ, ומ' 8 בערב עד 6 בבוקר בחורף. העובר על הפקודה, ותהיה הסיבה אשר תהיה, יירה. דממת קבר אופפת את הגיטו בשעות העוצר. אף

השואה
MASSUAM

אם ישוע אדם לעזרה לא נענה — איש לא יספן את נפשו לצאת ממאורתו, כי מלומדי נסיון מר הם. לא אחת קרה ואנשי הגאסטאפו „חמדו להם לצון“ — עוררו בהלת־שוא בלילה, הוציאו את היהודים הנפחדים החוצה ומיד ניתך עליהם **מסואה** יריות...

בתי־פנסת אין בשום גיטו. שריפת בתי־הפנסת היתה חלק נכבד בתכנית־השעשועים של הצבא הנאצי והגאסטאפו בימים הראשונים לכיבוש ערי פולין („תופש־פעולה“ קראו למעשי הרס והחרבן אלה חלף פעולות הפיבוש). בערים רבות חטפו הנאצים יהודים מהרחובות ומהבתים, השליכו אותם לתוך בתי־הפנסת והציתום חיים. שרידי בתי־הפנסת הותרמו ונהפכו אולמי־שעשועים לצבא או לאורוות סוסים. תפילה בציבור אסורה; רק גיטאות אחדים, שזיכם המשטר באנשי גאסטאפו לוקחי־שחד, הורשו לכנס מנין בחגים. השחיטה לפי דיני ישראל אסורה, ודין השוחט כדין האוכל בשר — מות.

גם בתי־ספר אין, אולם לא בטלה תורה בגיטאות: בתי המחסה ליחזמים ולילדים עוזבים משמשים גם בתי־ספר לילדי ישראל עד גיל 13 (מגיל זה נמעלה — חייבים בעבודת כפיה), והמורים מחרפים את נפשם למות על מזבח התורה. יודעי עברית מתפרנסים על שיעורים לילדים.

יש גם הרצאות, פינוסים וועידות. בעיקר פעילה התנועה הצינזית, על זרמיה השונים, ומקום בראש תופסות מפלגות הנוער. הללו מקיימים בספנת נפשות את הקשר עם הישובים היהודיים בכל מדינת פולין, עוברים חומות גיטו, מסתננים דרך גררי התיל, נודדים מוסוים כאפרים פולגים בדרכים שוקקות ז'אנדרמים ושומרים על גחלת תקוות ישראל ותקוות ציון שלא תדעך. הופעתם של בחורים אלה בגיטאות מלונה תמיד הרגשת חג ונצנוצי תקות לפדות ולגאולה. עוד קיימים ברחבי פולין קיבוצי הכשרה של „החלוץ“.

בכל גיטו קיימת מועצת זקנים, הממונה מטעם הגאסטאפ על עניני היהודים, ותפקידה להוציא לפועל את פקודות השלטונות. לגבות מסים לצרכי הקהילה, לדאוג למצבו הסאניטארי של הגיטו, לעבודה סוציאלית, לגבות את הקנסות שהגאסטאפ מטילה בפעם בפעם על היהודים וכו'. מועצת היהודים מקיימת מנגנון גדול של פקידים, מפקחים סאניטאריים, וגם משטרה וכדומה. למועצה משרדים מצויידיים טלפון, שבו יכולים הם להתקשר עם שאר הגיטאות במדינה, ואף עם ה"רייך" (פרט מעגין: בוארשה היו טלפונים גם בבתי יהודים פרטיים בגיטו — זכותה של החברה השואדית, בעלת הזפיון לטלפונים בוארשה, עמדה להם ליהודי הגיטו שלא תגע בהם הגזירה האוסרת על יהודי ברייך ובשטחי הפיבוש להחזיק טלפון בביתו). מספר חברי המועצה שונה בהתאם לגודל האוכלוסיה היהודית, ובממוצע הוא עומד על חבר אחד לאלף נפש. חברי המועצה נושאים מלבד המגן-זרוד שעל החזה סרט "יודאגראט" על השרוול, ורשאים הם לצאת מתחום הגיטו אל השלטונות, אף לנסוע מעיר לעיר, ברשיון מיוחד מהגאסטאפ. הם, וגם כל פקדי הקהילה, פטורים מעבודת כפיה.

חברי המועצה רובם עסקני ציבור לשעבר, אשר נקבלם את ה"מינוי" מהגאסטאפ ליהא אותם הקהל היהודי ברחשי אהדה; ראו אותם פקרבות-ציבור המזכנים לספוג יום-יום עלבונות ומכות מידי השליטים. אכן, בשתכפו הגזירות האיומות התחילו לרנן אחרי חברי המועצה, פי "פקידים מכורים לאדוניהם" הם. רבתה המשטמה אליהם ביחוד עם הגירושים, פי חשדו בהם, שידעו על האסונות המתרחשים לבוא ולא הודיעו עליהם בעוד מועד, ועוד המריצו את היהודים להתייצב לפי הפקודה במקומות הפורענות שמהם נשלחו האומללים למקומות שבאיהם. לא ישוכון במקומות אחדים ניצלו, אמנם רבים מחברי המועצה מגזירת הגירושים, וגם עלה בידם להציל

מגזירה זו את בני־משפחותיהם וידידיהם, אולם במקומות אחרים, כשגורשו היהודים ורק מתי מספר מהם נשארו — הרוב הנאצים גם את חברי המועצה.

שוואה
MASSACHUSETTS

גם המיליציה היהודית, הנקראת „אורדנונגסדיינשטאט (שירות־סדר) לא זכתה ליחס־חיבה בקרב יהודי הגיטאות. זתכן שיש בקרבם גם כאלה שאינם עומדים על רמה גבוהה, אך ברובם הגדול נטלו בחורי־ישראל אלה על עצמם את התפקיד האכזרי והאינס, מתוך תקווה שיוכלו לעמוד בפרץ ולהציל מה שניתן להציל. ולא פעם קרה, שהופיעו אנשי הגאס־טאפו בגיטו, שרקו במשדוקית לקבץ את אנשי המיליציה סביבם וצרחו את פקודותיהם להמציא להם „מיכסה“ של יהודים לגירוש או להמתה, וכשאנשי המיליציה גילו אי־רצון למלא אתרי הפקודה — נורו בו במקום. אין להם לאנשי המיליציה מדים מיוחדים, אלא כובע כחול או ירוק ומקל, אך עצם תפקידם מטיל אימה ופחד על יהודי הגיטו.

רבה וענפה היא רשת הפעולה הסוציאלית, כי מרובים צרכיהם של היהודים שם! מטבחיים ציבוריים לארוחה דלה ליום; בתי־מחסה לילדים עוזבים ויתומים המשמשים בצנעה גם בתי־ספר, בתי־חולים, רופאים (רובם גויסו לעבודה רפואית בגרמניה), בתי מרחץ, גמילות חסדים, חברה קדישא (אחד המוסדות הפעילים ביותר...); רובם של יושבי הגיטו נזקקים לתמיכת הקהילה, אשר אין ידה משגת, כמובן, לספק אף את הצרכים המינימליים ביותר. ה„אמידים“, אלה שהיה עוד בידם משהו למכור, מתמעטים ותולכים. ההכנסה מהמסים פוחתת, המרק הדליל בבתי התמחוי מידלדל עוד יותר ומזי הרעב מתרבים.

טוב יותר מצבם של האומנים העובדים במפעלי הנאצים, משפורתם אמנם ועומה — להם צר ומים לחץ — אך רבים מהם מצליחים להשיג משהו ממשגיחיהם הנאצים, או מחבריהם

הנוצרים העובדים אתם יחד. מעמדם של אומנים אלה נראה מאושר ומעורר קנאה. הם ניצלו מהגירוש ושמעוה פשטה, כן זכותם בעבודתם תעמוד לכל בני-משפחותיהם שלא יגורשו. לכן מיהרו להשתדך עמהם, והיו גיטאות שבהם נערכו ימים אחדים לפני הגירוש עשרות-עשרות חופות ביום, כדי לחסות בצלם של המאושרים האלה. התקוה הזאת נתבדתה: בגירוש הפרידו ללא רחם נשים מבעליהן וילדים מאבותיהם ואף לא ניתן להם לבעלים, שהיו חייבים לצאת לעבודה גם בימי הגירוש, לראות ראית-פרידה את הקרובים להם.

מלבד חברי „מועצת-היהודים“, אשר בהיותם רשאים לגסוע ממקום למקום שימשו מקשרים עם היהודים מגיטאות אחרים, ומלבד ה„משולחים“ מהסמדריות הנוער — היו עוד מקשרים, והם: יהודים בתינים זרים, אשר היו פטורים משאת את ה„מגן דוד“ והיה להם חופש-תנועה במדינה.

על יהודים אלה היו מוטלות שליחויות מיוחדות בשעה שחיבור הטלפון עם איזה גיטו היה נפסק. כי זאת לדעת: נפסק הטלפון עם גיטו — בלשון הגרמנים: „אבגאברזוכן“ — משמע כי נעשית שם „אקציון“ נגד היהודים. מפי שליחים אלה נודע ליהודים בגיטאות רבים על הגירושים מוארשה ומלודז' וכדומה. עוד לפני זמן-מה היתה מותרת חליפת מכתבים בין גיטו לגיטו, יתר על כן: לא היתה חלה צנזורה על מכתבים אלה, ואפילו לא על מכתבים מה„רייד“ לגיטאות. עד לפני חדשים מספר היה מופיע בקראקא, בעריכת יהודי, העתון „גאזאטה זידובסקה“, בשפה הפולנית, אשר אם גם כבדה עליו יד הצנזורה, היו מוגנבות בו בין השיטין ידיעות על מצבם של היהודים. אפילו באקרולוגים על צ'רניאקוב ש„מת מיתה חטופה“ נתפרסמו באותו עתון.

רבים מן היהודים — נשים בעיקר — גרים בסתר בשכונות הנוצריות ותעודות נוצרים בידיהם, שקיבלו מידי אנשי הגאס'

טאפן רודפי שלמונים. עם הגירושים פקדו גם אותם, הוציאום ממחבואיהם, וציהפום אל כלל ישראל...

ועוד קשר היה קיים עם העולם החיצוני: האפרים הפולנים,

שהיו מביאים מתוצרתם אל הגיטו ומקבלים תמורתה „שותשוואה פסף“: תכשיטים, רהיטים, מלבושים, פרוות, תמונות — בשום דבר לא מאסו. השלטונות הנאציים זהירים בכבודם של האפרים, — מה שאין פן ביחס לאינטאליגנציה הפולנית, זו מושמדת באכזריות שיטתית, — ובלבד שיפרישו מיבולם, והם היו שואבים ממקורות נאמנים ומוסמכים את הידיעות על כל אסון המתרגש לבוא. עתידים היו הנאצים להטיל קנס על הגיטו — מפני האפרים היה גודע הדבר. „מיכרו, רחמאים, מיכרו היום — היו משיאים עצה טובה — מתר תחפשו קונה בנרות לפדות את נפשותיכם, ורק פרוטות תקבלו“... ונבואותיהם היו מתקיימות על-פי רוב. חרשו הנאצים מוימת רצח המוני על היהודים — הביאו האפרים את הבשורה: צעירי הפולנים („יונאקיי“) המגויסים לעבודת כפיה היו מצטווים לכרות קברות-אחים...

פעמים היו הקשרים עם הנוצרים מתרופפים בעטיים של הנאצים, ויש שגוסף לכל הצרות היתה אימת פוגרום מצד הפולנים תלויה על הגיטו. הנאצים שוקדים על חרחור ריב ומדון בין תושבי המדינה: הם משסים את האוקראינים והליטאים בפולנים ואת הפולנים ביהודים. אם נידון משהו מהפולנים לתליה מטילים הנאצים את תפקיד התליין על יהודי נוקא, ויהודי הגיטו נדרשים לראות במחזה — ולשיר. במרחקמה מגיא-חזיון זה עומדים הפולנים, חורקים שן וחמתם בוערת בהם. אתרי „מחזה“ כזה מוקירים האפרים את רגליהם מהגיטו ימים אחדים, אחר כך הם שבים — או ששוכנעו פי תעלולי הסתה היו פאן, או שעינם חומדת את הרכוש היהודי שאפשר לקנותו בלא מחיר. ושוב מוקם הקשר.

עתה, עם הגירושים, נפסק כמעט לחלוטין הקשר עם העולם מחוץ לגיטו. אין חליפת מכתבים בין הגיטאות, אין קשר טלפון, היהודים נתיני חוץ לוקחו אף הם, ימים אחרונים לפני הגירוש, אל הגיטאות ונשלחו לאשר נשלחו. עושי המצוות שהוקצו כמקום מגורים ליהודי הגיטו צומצמו ומקומות שלא היו קודם לכן מגודרים — עתה גרר תיל או חומה מקיפות אותם, ורשאים לגור בהם רק שרידי היהודים, אנשים מוצלים העסוקים במפעלי השלטונות. כל יוצא ונכנס נבדק בדיקה מעולה, גזירה שמא יתגנב, חלילה, מישהו מהגידונים לגירוש שהצליח להתחמק מידי רודפיו.

גזירת הגירושים לא היתה חדשה. זכור מעשה העקירה של קהילות יהודיות שלמות מעיירותיהן, שהוכרחו לנדוד ברגל — בכלי רכב אסור היה למגורשים להשתמש — ימים ולילות עד הגיעם למקום גלותם. למראית עין כאילו ניתנה להם הברירה לבחור פרצונם את מקומות גלותם, אך למעשה תוחמו להם תחומים צרים מאוד. המדינה תולקה מחוזות מחוזות — החלק המסופח ל„רייך“ כולל את מחוזות לודז, קאליש, קוטנו, ולוצלאוואק, פלוצק ושלזיה העליונה, ושטח הגנרל-גובר נמנע — את מחוזות וארשה, ראדום, קראקא ולובלין. יהודי העיירות שבמחוז מסויים רשאים היו, לאחר היעקרים, להתיישב רק בערי המקלט של אותו מחוז. והנה — אך הספיקו להתיר את צרורותיהם הדלים וכבר נאלצו לקחת שוב את מטה הנודדים בידיהם.

מלחמת עצבים מיוחדת במינה נלחמו הרשעים ביהודים חסרי הישע. בכל מיני אמצאות השתדלו לעקור כל רגש בטחון מלבם, למרר את חייהם, שיהיו תלויים להם מנגד יום יום, שלא ימצאו מנוח לכף רגלם. חרשות לבקרים היו הנאצים ועושי רצונם מפריחים שמועות על גזירות חדשות המתרגשות לבוא. הנה אמרו, פי עתידים למזג את כל הגיטאות בפולין

לגיטו אחד, במכלאה של לופלין, ומיד נודדו יהודים רבים, שעוד נותר להם משהו מרכושם, בנופו את שארית הונם, נתנו שוחד ככל אשר ביקשו אנשי הגאסטאפו, ובלבד שינפו בתעודה המקנה להם את הרשות לנסוע ללופלין. למה יחפו עד אשר יכריחם הנוגש? — יעברו מרצונם הטוב ויצילו משהו מרכושם. מה עלתה להם ליהודי לופלין — ידוע: איש מהם לא נשאר. בעוד שגיטאות אחרים ברחבי פולין קיימים גם עתה.

גיטו לודז' נתפרסם אף הוא כמקום-קליטה למגורשים יהודים משטחי הרייך ומצ'כיה, וחשבו יהודים: כאן תיתקע יתד. גיטו זה יש בדעת הנאצים לקיים, רבים מהיהודים עסוקים בו במפעלי חרושת בחוצים, פה ימצאו מנוח פלשהו — נודדו בחירוף נפש לגיטו לודז'. ועתה — —

אלם, כל אלה היו באותה „תקופת האושר“, פשדובר על „איבארידלונג“, על העברה ממקום למקום, על קיצור קו הגיטאות, כביכול.

הנה באה לפולין באביב 1942 „הועדה לשליחות מיוחדת“, „זונדארואפטרואגסקומיסיון“, בראשותו של ה„אובארקומיסאר“ פויגל. לא עבר זמן רב והיהודים ידעו, כי ה„זונדארואפטרואג“, צופנת בתוכה מזימה להשמדה מוחלטת מתוכנת היטב, לכל יישאר שריד ופליט מהיהודים בפולין. ה„זונדארואפטרואגסקומיסיון“ לא היתה בעיני היהודים אלא „פארגיכטונגס-אוס-רוטונגסקומיסיון“.

לא בבת אחת גילו את תכנית הכליון: חמשה ירחים התכו אברים-אברים מגוף היהדות, טפין-טפין מצצו את דמו. תחילה דרשו מאת מועצות הזקנים „רק“ מיכסות מסוימות של יהודים לגירוש, בשיעור של 5 עד 10 למאה. ידעו חברי מועצת הזקנים מה תכלית הגירוש הזה: הפכשנים בחאלמנו, שבין לודז' לקאליש, טראפליאגקה שעלייד וארשה ואושבנב-צ'ים, היא אוטשוין עתה, שליד סוסנוביץ כבר הגיעו בתפוקתם

למידות עצומות — המספרים שעל גבי היבות האפור שנמסרו לקרובי הברצחים תמורת השלום, התקרבו כבר למספר בן שש ספרות. ונאבקו „זקני היהודים“ עם הצר הצורך, התחננו על נפשם ונפש שולחיהם, עמדו על המיקח — ולא גילו ליהודים האומללים מאומה מהצפוי להם, בלבם פנימה עוד פעמה תקווה קלושה, שפזאת לא יעשו הנאצים, שרק שגגה יצאה מלפני השליט ושזחד ושלמונים יעבירו את השגגה הזאת. עד שנפתח לשידוליהם של הנאצים, פי רק להחתמת פרטיסי הזרות מתכוונים, ואחר-כך — יעבירו יהודים מספר למקום אחר. והראיה — העיירות הסמוכות שמהן שולחים יום-יום יהודים לגיטאות אחרים ואין נוגעים בהם פמעט לרעה. „רק“ את הנחשלים, שהחליכה קשה עליהם, משאירים בדרך ולמען הקל על יסוריהם משלחים בהם פדור...

בפתו „זקני היהודים“ באופטימיזם פי רבה ופירסמו את הפקודה האיומה בחתימתם הם: „כל איש ואשה, גער וזקן, לרבות ילדים מהערישה נדרשים להתייצב ביום... בשעה... במקום פלוני... והעובר — בנפשו מתחייב.“

וגם כאן היו שלבים. לא את כל התכנית המחרידה גילו תחילה. בטראנספורטים הראשונים הודיעו פי רשאי של אחד לקחת עמו 10 קילוגרמים הפצים, וכסף ותכשיטים — בלי כל הגבלה; חולים בבתי-החולים פטורים מלהתייצב; וכאשר התייצבו היהודים לפי הפקודה ובידם משהו שמילטו מפל הזנס ורכושם — שדדו מהם הנאצים הכל: את הפסף, המלבושים ואף את מעט הצידה לדרך. והחולים — הם היו פטורים מהתייצב, פי פשטו הנאצים על בתי-החולים והרגו את כל החולים. כל יהודי אוטובוזק, עיר המרפא, נכללו בסוג חולים והומתו. רק אומנים אחדים ניצלו והועברו לגיטו וארשה.

לארבעה סוגים נתחלקו יהודי הגיטו בהתייצבתם למפקד המות, ארבעה סוגים המסומנים בפתק מיוחד שאותו מקבל

היהודי ומנחש את פסק־דינו, אך ידוע לא ידעתו: עובדים במפעלי השלטונות, בני משפחותיהם של חברי מועצת היהודים ושל אנשי המיליציה, גברים ונשים עד גיל 50 וזקנים וילדים. את הזקנים והילדים "מחסלים" מיד, מי בכדור או בריצוצוואה הגולגולת ומי בחנק — בקבר אחים שמכניסים אותם לחוכו חיים... הגברים והנשים הנידונים לגירוש נדחקים לתוך קולונות רפנת, שרצפתם מכוסה אבקת כלור, צפופים ודבוקים, ואימת הסירוף בעיניהם. מייללת אשה על חינוקה שנטרף ממנה — נענים לה הרוצחים הנאציים וזורקים לתוך הקרוץ גופת ילד מת: „הפירי נא למי הוא“...

רק כעשרה אחוזים לערך מיושבי הגיטאות — האומנים העובדים במפעלי הנאצים ומשפחות חברי המועצה והמיליציה שניצלו מהגירוש (פי גם אותם שילחו, כדי „לאזן“ את הפרד פורציה בינם לבין הנשארים) — זוכים להשאר. וחוזרים הם לגיטו שבולים ואבלים על נשיהם וילדיהם, אך לא לבתיהם יחזרו, פי הללו כבר נשדדו והוחרמו — אלא למאורות צרות שהקצו להם שליטיהם. ואין להם אפילו שהות להתאבל, פי חייבים הם מיד לצאת לעבודתם המפרכת — לא לחנם השאירו אותם כאן. קלה מישהו מהם — פלצות האחונו, פי איך יגלה את מחלתו והחוק אומר פי החולה למעלה משבעה ימים יירה. יהודי אחד פחות — כבר לתם אחת יותר, אומרים הנאצים.

„עצרו ידם!“ *

משפרצה מלחמת גרמניה-רוסיה התחילו הגרמנים מיד בהשמדה שיטתית של היהודים בפולין. פעולת ההשמדה התחילה בחדשי הקיץ בגאליציה המזרחית. יהודים בגיל 14—60 הובאו בהמונן אל הרחבות ובתי-הקברות ולאחר שאילצום לכוות קברות לעצמם — רצחום בספינים, במכונות-יריה וברימוני-יד. ילדים בבתי-יהומים, זקנים במוסדותיהם, חולים שהיו מוטלים בבתי-החולים ונשים בחוצות נזרו בצורה אכזרית ביותר. במקומות רבים ערכו ציד על היהודים והסיעו אותם בכיוון פלתי ידוע, לערוך בהם טבח אכזרי ביערות הסמוכים.

בלבוב גרצחו 30,000 יהודים, בסטאניסלאבוב ~ 15,000, בטארנופול — 5,000, בזלוצ'וב — 2,000, לאחר הטבח בפז'אצ'אני לא נותרו בחיים אלא 1700 יהודים מבין 18,000 שישבו בעיר זו. רציחות מאורגנות כאלו נערכו תכופות בערים רבות וברוב המקומות — למשל, בלודז' — נמשך הטבח באוקטובר ובנובמבר פרצו השחיטות בוילנה העיר ובמחוזות, בשאר חלקי ליטא ובסביבות קובנה. בנובמבר נהרגו בוילנה 50,000 יהודים ונשארו בחיים רק 12 אלף נפש. לפי מספרים שונים שנמסרו משם נראה, כי קרוב ל-300,000 יהודים גרצחו במחוז וילנה ובאזור קובנה.

הטבח באזור סלונים התחיל בספטמבר. נהרגו כמעט כל תנאי זירוביץ, לאחוביץ, מיר, קוסובה וערים אחרות. ב־15

באוקטובר התחיל ההרג בסלונים גופה ומספר הקרבנות הגיע ל-9000. במשך שלושת ימי הטבח שנערך ברובנה בראשיה נובמבר נהרגו 15,000 איש — גברים, נשים וילדים. בהאנצ'אריך הסמוכה לבאראנוביץ הומתו ביריות 6000 יהודים. פעולה השואה ההרג נתפשטו גם מעבר לנהרות בוג וסאן, אך מאזור זה נמלטו רק שמות מעטים של ערי-התריגה.

בנובמבר ובדצמבר 1941 התחילו שחיטות היהודים באזורים המערביים שסופחו לגרמניה בשם "רטאגאו". פעולת ההשמדה נעשתה שם בעזרת גאזים. בכפר חאלמנו במחוז קולו, המרוחקת כ-20 קילומטר מהעיר קולו, השתמשו בקרונות שבהם הותקנו תאריגאזים ל-90 איש בכל קרון; הקרבנות נקברו בקברות שניכרו בקרחת יערות לזבארסקי. בדרך זו השמידו כ-1000 איש ליום; 5000 יהודים מקולו, דומביץ, בוגאי, איזביצה וקויאבסקה נרצחו בפרק הזמן מנובמבר 1941 עד מארס 1942 — נוסף על 35,000 יהודים מגיטו לודז.

בפברואר 1942 התפשטה פעולת ההשמדה גם בשטח ה"גוארנאמאנט" הפלילי. הטבח ביהודים התחיל בערים טארנוב וראדום. אנשי הגאסטאפו ומשמר ס.ס. ביקרו יום-יום ברובע היהודי ורצחו את כל היהודים שנודמנו להם ברחובות, בחצרות ובבתים. במארס הושמדו יהודי לובלין. גם כאן נרצחו ילדים בבתי-יתומים, זקנים בבתי מושב-זקנים, חולים בבתי-החולים לסוגיהם השונים ותושבים יהודים אחרים. מספר הקרבנות עלה על 2,000. נוסף על כך נשלחו עוד 25,000 יהודים מלובלין ב"כיוון בלתי ידוע" ומאו נעלמו עקבותיהם. ועוד 3,000 יהודים נכלאו בצריפים במאידנאק טאטארובי, באחד מפרברי לובלין. כיום לא נשאר אף יהודי אחד בלובלין.

בשלהי מארס הוצאו מקראקא 50 יהודים ונרצחו ביריות לפני שערי העיר. אור ל-18 באפריל ערכו אנשי גאסטאפו טבח בגיטו נארשה.

גברים ונשים הוצאו באכזריות מבתיהם ונרצחו לפני שערו הגיטו. מאז 18 באפריל נרצחו יהודים יום-יום בחוצות הגיטו או בבתיהם. בגיטו וארשה יש רשימת יהודים מכל המעמדות והרציחות הוצאו לפועל לפי שיטת. בסך הכל רצחו הנאצים **מסואה** כ-700 אלף מיהודי פולין.

MASSUAH

עובדות אלה מוכיחות, כי הממשלה הגרמנית כבדת העוון והפשע גמרה אומר להוציא לפועל את „נבואתו“ של היטלר, כי חמש דקות לפני תום המלחמה — ויהיה הנצחון למי שיהיה — יושמדו כל יהודי פולין כולם.

אוקטובר 1941 היה „חודש שחור“ בשביל האוכלוסים היהודים במחוז קולו: ואלה הידיעות שקיבלה הממשלה הפולנית מפי עד ראיה: כל יהודי האזור הנה, שמספרם הגיע ל-3000 נפש נכלאו בצפיפות בעיר אחת — זאגורובו (הינטארבארג). תחילה סחטו מהם „מס“ בשיעור ארבעה מרק לגולגולת. אחר כך כפו עליהם בדיקה רפואית. גברים בגיל 14—60 ונשים בגיל 14—50 נבדקו לשם קביעת „כושר העבודה“ שלהם, כניכול. ואז התחיל ה„גירוש“.

הקרפנות סודרו בקבוצות של 60 איש והוכנסו בצפיפות למכוניות-משא, לכל אחד מהם הורשה לקחת עמו צרור הפצים שמשקלו אינו עולה על קילוגרם אחד.

הנסיעה היתה קצרה... היא נסתיימה לפתע ליד הפניסה ליערות קאזימירוזבסקיה, לא הרחק מזאגורובו. הקרפנות חסרי-הישע גורשו מהמכוניות ואחר כך הובילו לתוך היערות. נמאז לא נודעו עקבותיהם, על אף מכתבי השאלה והחקירה מצד קרוביהם בגרמניה ובשטח ה„גווארנאמאנט“.

בדצמבר נערך במחוז קולו „גירוש“ נוסף של יהודים. שוב סחטו מהקרפנות 4 מארק לגולגולת ושוב כפו עליהם „בדיקה רפואית“. ושוב נעלמו עקבותיהם של אלפיים יהודים מקולו ואלף יהודים מדומביץ ליד זאראב.

בינואר נגזר אותו גורל על כל יהודי קלודאוה, אינפיצה
קויאבסקה ובוגאו.

ב־15 בינואר התחילו לנהור אל העיר תאלמנו קבוצות
יהודים שהובאו מגיטו לודז'. בקבוצה הראשונה הובאו 750
משפחות יהודיות, כ־300 נפש. וכך הגיעו לתאלמנו אלפי יהודים
גברים ונשים, זקנים וילדים, בריאים וחולים. לא ניתן שום
נימוק רשמי לגירוש זה ולריפוזה היהודים בתאלמנו; אך
הגרמנים הפיצו שמועות, כי תאלמנו תשמש רק מחנה שממנו
יסיעו את היהודים לחבל פינסק שבמזרח פולין.

אין ספק, כי הזקיפים הגרמנים ידעו למה מכוונים
הדברים הללו. שהרי איש מלבדם לא ידע מה היה בסופם של
היהודים שנשלחו לתאלמנו. ורק זאת ידעו, כי הם נשלחו
קבוצות-קבוצות אל היערות הסמוכים ומשם לא חזרו... אך
פיוס נודעה האמת המרה בכל זוועתה, על אף הוזהרות הרבה
שגילו הגרמנים בארגון הפעולות ובהכנתן.

משהגיעה קבוצת יהודים לתאלמנו, הובילו תחילה אל
בנין הפנסיה, פקדו עליהם להניח שם את צרורות הפציהם ואחר
כך הביאו אותם אל ה"ארמון" — בנין רעוע של קומה אחת
שנהרס בחלקו בימי המלחמה הקודמת. שרשרת חזקה של אנשי
גאסטאפו במדים ולבושי אורחית הקיפה את סביבות הפנסיה
וה"ארמון" כדי למנוע את התושבים מהתקרב אל המקומות
הללו. לא היה אף מקרה אחד של פגישה בין שתי קבוצות של
הקרבנות היהודים.

בתגיע היהודים אל המקום המיועד, נתקבלו באדיבות רבה,
ביחוד על-ידי גרמני פבן 60, שהיה לבוש אורחית. הם הוכנסו
לאמבאר גדול ומחומס שזיה דומה לבית-מרחץ. מדרגות הוליכו
למטה, מתחת לפני הקרקע, אל מסדרון שבקצהו נפתחו דלתות
לחזירים קטנים הדומים לתאים. שם קיבל את פניהם אותו גרמני
זקן, איש ס.ס. וחודיע להם, כי עומדים לשלוח את בולם לגיטו

לודו' ושם יעסיקו את הגברים בתעשיות, ואילו הנשים תוכלנה לנהל את משק ביתן והילדים יישלחו לבית-הספר. אך לפני צאתם ללודו עליהם להתרחץ בבית המרחץ ולמסור את בגדיהם לחיטוי.

משואה
MASSIAH

הם נאלצו לפשוט את בגדיהם העליונים. חפציהם ותעודותיהם נלקחו מהם „כדי שלא יתקלקלו“. אחר כך דחפו אותם במדרגות המוליכות למטה. תחילה חשבו האומללים, כי מוליכים אותם אל „תא-המרחץ“. אך לאמיתו של דבר הולכים דרך המסדרון הקר אל במת הטעיבה. אז הוסרה המסכה ותמה מהתלת האדיבות האכזרית. היהודים אחוזי האימה והיאוש התפללו בקול משהבינו את הגורל הצפוי להם. ושומריהם הגרמנים היפו אותם בקתות הרובים ובמגלבים שבידיהם והכביסום בכוח לתוך שני קרונות גדולים ואפורים, שדלתותיהם נסגרות באופן הארמאטי והם מכוסים מבפנים שכבות מתכת וברצפתם עוברים צנורות המתוברים למיכל גאו הנמצא בחץ — מגנזון המופעל בידי הנהגים של קרונות-מות אלה.

את הקרונות המלאים עד אפס מקום הסיעו מרחק כמה מילים אל היערות הסמוכים והעמידום במקום מוקף זקיפים מזוייגים תתי-מקלעים. אחר כך פרו בכיוון מאונך לכביש העלה בעומק 15 רגל, שרחבה מלמעלה הגיעה ל-15 רגל ומלמטה — בשליש מהרוחב הנ"ל. הצופים במחזה הזנועה פללו בשלושים מאנשי גאסטאפו וס.ס. וכמה יהודים ששימשו קברנים.

הקרונות נעצרו במרחק כמאה יארד מהקבר. נהגי הקרונות, אנשי ס.ס. במדים, פתחו את הברזים במיכל הגאו והתרחסו מהקרונות, שמתוכם נשמעו ברורות צעקות הנחנקים הדפיקותיהם על קירות תאי-המות.

משנדמו הקולות הללו פעבור 15 דקות, ניגשו הנהגים אל הקרונות והאירו בפנסיהם בפנים תאי-הגאו. לאחר שנזכחו לדעת, כי כל הקרונות מתו, הסיעו את הקרונות אל הקבר

המתנינו עוד חמש דקות. אחר כך קיבלו פקודה לפתוח את דלתות הקרובות. הפקודה ניתנה עלידי קצין ס.ס. — סאדיסט אכזרי, שהיה מכונה בפי אנשיו בשם "שוט".

תוך ריה חריף של גאון התחילו שמונת הקברנים היהודים בשואה בעבודתם. ארבעה מהם השליכו את הגויות מתוך הקרון, שנים הטילו אותן לתוך הקבר ושנים אחרים סידרו אותן בשורות.

המתנה בתוך הקרובות היה מעורר זנעה. המתים נראו כשקועים בתרדמה, אך הם היו מגואלים בצואתם — מחמת האימה שתקפה אותם לפני מותם או בהשפעת הגאון שהמיתם. קבורתם היתה מלווה "טקס" מעורר בחילה. האזרחים הגרמנים, שבאו עם אנשי המשמר הלבושים מדים, בדקו את כל הגויות וחיפשו תכשיטים. הסירו טבעות-קידושין מאצבעות המתים וענקי-זהב מצואריהם. עקרו שיניים תותבות של זהב וחיפשו תכשיטים אף בחלקי-גוף מוצנעים של הגברים והנשים שנרצחו. הגויות שחוללו ונשדדו בצורה מחפירה זו סודרו אחר כך בקבר לפי הוראותיו של אותו איש ס.ס. שהראה בשוט שבידו היכן לשים את הגויות. הן הושמו ב"שיטה": ראשו של כל מת לרגלי הגויות הסמוכות, וברנחים שביניהם תחבו את גויות התינוקות. שכבה אחת שפללה כ־200 גויות, כוסתה חול לפני שהוחל בהנחת השכבה השניה.

יום-יום קברו 6—9 מטעני גויות כאלה ולאחר כל קבורה היו מנקים את הקרובות לפני חורם.

חופרי-הקברות היהודים היו עדי-הראייה היחידים. תוך מגרמנים, להשתוללות-דמים מטורפת זו. יהודים עלובים אלה היו כלואים במרתפי "הארמון". בוקר-בוקר היו נותנים להם "תחליף" קפה פושר ומריר ומעט לחם יבש שנלקח מצרורותיהם של הקרבנות. אחר כך היו פותחים את המנעול המשולש ואיש ס.ס. היה פוקד: "יהודים, החוצה!" אנשי ס.ס. נוהרו שלא להיכנס לתאי הקברנים היהודים מחשש שמא יעשו

מעשה יאוש ויפגעו במעניהם, לאחר שהיו מונים אותם וחזרו ומונים היו מובילים אותם במכונית למקום עבודתם הנוראה. היו מעבדים אותם מ־8.30 בבוקר עד הצהריים, ואז היו מקבלים שוב „קפה“ קר ולחם יבש.

משואה
MASSUAH

העובדים בסוף הקבר לא הורשו לצאת, אלא קיבלו שם את מנת הקפה, בלי לחם. כחום עבודת היום היו הזקיפים פוקדים עליהם להשתטח על שורת הגויות כשפניהם למטה והיו יורים בראשיהם. הקברנים הנותרים היו מכסים את הקבר ושומריהם היו מחזירים אותם למרתף תפלא שלהם סמוך ל־5 אחרי הצהריים.

לפתים — למשל בשעה שהביאו משלוח גדול של יהודים מלודו — היו הקברנים עובדים עד שעה מאוחרת ונעזרים בפנסים או בורקור. למן הרגע שבו היו עוזבים את המרתף ועד שובם לכלאם היו חופרי הקברות נתונים לשמירה והשגחה קפדנית של אנשי ס.ס. מזויינים תת־מקלעים. ואם גילו סימנים כל שהם של אפיסת כוחות, היו מלקים אותם או יורים בהם. לעתים נאלצו חופרי הקברות האומללים לקבור את ידידיהם או בני משפחתם. קברן יהודי ששמו איינושטאב מקלודאבה קבר את אשתו ואת בתו היחידה בת ה־15; חז'ונסקובסקי מקלאדובה קבר את בנו בן ה־14. פאדחאלניק קבר את הזריו, את אשתו ושני ילדיה, ורוזנטאל — את אביו בן ה־60.

מפקד פלוגת ס.ס. המכונה „השוט“ היה משתפר ומלקה את הקברנים בלי רחם. תכופות היו מבקרים במקום הטבח קציני ס.ס. ומשפחים את „שוט“ על זרינותו וכשרונו הארגוני. מעשה בתינוק פעוט שהיה מוטל על פר ובדרך מקרה לא נחנק בגז, משנודע הדבר לשומרים המיתוזהו ביריות מתת־מקלע. ומעשה בטבח גרמני שנכנס בטעות לתא הגז, אך על אף צעקותיו ודפיקותיו על קירות הקרון לא פתחו את הדלת

להצילו. ורק זאת עשו: קברוהו בקבר מיוחד. אולי היתה זאת בשביל המרצחים הזדמנות להפטר מעד-ראיה.

חופרי הקברות אומרים פי מות ודאי נכון לכולם. הם בוכים ונאנקים בכלא האפל והקר בו הם בתונים, אך אין הם יכולים לעשות ולא כלום. הזקפים השומרים עליהם היל מכריחים אותם לשיר במקהלה: „אנה היהודים, מודים לאדולף היטלר על המזון שניתן לנו". ועוד דברי גיפול פאלה.

בשלבים הראשונים של טבח ההמונים נעשו נסיונות רבים מאוד להימלט מהתופת ולספר לעולם החיצוני על הונעות. מכתבים המתארים את העובדות המתרידות הוטלו בחשאי למכוניות, דרך ארובות וכדומה.

לבסוף הצליחו שלושה מחופרי הקברות להימלט משם ולגלות משהו מהתופת הנאצי בפולין. בבריתתם קיבלו עזרה מצד התושבים הפולנים שהתייחסו אליהם באהדה רבה ועזרו להם ככל אשר ידם משגת.

הפולנים היושבים בסביבות חאלמנו מבינים פי אולי צפוי גם להם גורל גורא פגורל היהודים. הם אומרים: „בהאלמנו שוחטים. הגרמנים את היהודים ואת הצוענים. ולאחר שישמידו אותם יתחילו בפעולה נגדנו". (הגרמנים רצחו קבוצה גדולה של צוענים שהובאו מגיטו לודז'. ולפי השמועה „צוענים" אלה אינם אלא שבויים פוליטיים שהובאו מיוגוסלאויה).

הממשלה הפולנית בלוגדון קיבלה בסוף יולי ידיעה פי השלטונות הגרמנים פקדו לגרש מורתה ששת אלפים יהודים מגיטו וארשה. כל אחד מהמגורשים הורשה לקחת עמו חפצים שמשקלם אינו עולה על 35 ליטרה, ואת כל תכשיטיו ושאר החפצים יקרי-הערך — עובדה המעידה על הגורל שנכון למגורשים אלה.

רבים מהיהודים בגיטו וארשה איבדו עצמם לדעת, כיון שידעו את הגורל האיום הצפוי להם. במשך כל שעות היום

והלילה שומעים בגיטו וארשה יריות מהבתים וברחובות —
 עדות לכך שהשתוללות הרצח אינה פוסקת אף לשעה אחת
 פרופסור ראשיה, פולני מאוניברסיטת פוזנא, שבא
 לגיטו וארשה ברשות הגרמנים כדי לעזור לרוסא ~~מסואה~~
 בקונסיליום, הומת ביריות ביחד עם חברו היהודי ועם ~~החולה~~
 היהודי.

איך הושמדה קהילת ראדום

(עדותה של אשה אחת)

המסופר בזה הוא קיצור דברים מקורותיה של נפש אחת מישראל באחד מגיטאות פולין, אשר הנס והמקרה הצילוה מיד הכוּרָת והביאווה הלום. בת ראדום, אשר בבשרה ובנפשות יקיריה נחתם האסון. רק לפני חודש ימים מילטה עצמה מבין שרידי הטבח ועוד כל הונעה ניבטת מעיניה הדומעות, מגופה המדולדל, מפניה המעונים, ומחוסר-הישע אשר בכל הבעתה. מעבר לדלת שמעה את קולות היריות שהכריחו את בעל נעוריה. מעבר לרחוב הלמו שעטות צעדיהם של גדודי המות. בלילות הונעה הממוה קולות גלגלי הרפבות המובילות ללא שוב אלפים ואלפים, בהם שכניה ומפריה, בהם אביה ואחיה, בהם אחותה הצעירה וגיסתה על ילדיה. הגיס הצעיר, ביום העשירי לאחר נישואיו, נפל מתבוסס בדמו בפתח הבית מפדור המתעללים וההורים הזקנים סחבו במו ידיהם את הגויה לתוך הבית פנימה, כדי שלא תמיט שואה על הנותרים.

קרעים קרעים סופרו הדברים במשך יומיים רצופים, למחרת השחרור מעתלית. בית-העולים בחיפה וקבוצת המשוחררים המחפים לסידורם היוו סביבה „טבעית“ הולמת את עוצם האסון אשר לא יוכל הנייר להכילו. כל גבר, כל אשה, כל נער וכל תינוק כאן, היו כממתישי הונעה האיומה, עדים חיים ועגומים, אשר גם אם ימרוד הלב ויתעקש וימאן להתאזן לדבריהם — ייאלץ להאמין להבעת פניהם, לקולם המשכנע לתנועותיהם הנואשות.

את הדברים הפסיק לא אַתָּה הבני החנוק שעלה מִיָּד מעינות בלתי גדלים של יסורים ותשפלה. האשה הצערה והנבונה, אשר סיפור המוצאות אותה מגלה גם אוצר עצום של חיוניות מרוכזת. מעידה על עצמה כי כל אותו זמן לא עלתה דמעה בעיניה. לבה היה כאבן ובקור־רוח ביקש ^{השואה} ^{MASSUAH} אחת את מותה ומותם של שני ילדיה, והשניים, הנה הם באן — בן שלוש וחצי ובן שמונה — נדהמים, כמאופנים, צמודים אל האם לבלתי הינתק ממנה, ובמבטיהם האלמים המלויים כל מלה היוצאת מפי אמם, כמוס סוד הזנעה הגדולה אשר טרם נמחתה. זמה פלא? הלא השנים הפעוטים ראו בעיניהם איך הוציאו אנשי ס.ס. את אביהם ממסתו, מקדרו. על זרועות אמם גדדו חודש ימים בדרכים ובשדות כחיות מודרפות, הסתהרו בבתי קברות של נוצרים ובתוך ערימות תבן על העליות. הילד הגדול, אשר גילו שמונה ומראהו כבן ארבע, משתף עצמו כפעם בפעם בשיחה, בתנועה קלה או במלה אחת הנוסכת על הדברים את חותם המציאות המבעיתה יותר מכל סיפורים מפורטים.

הדברים הנפסקו לא אחת גם מבחוץ. באו מפרים ובני־עיר לקבל דרישת־שלום מקרוביהם ובני משפחתם, והאסון פסק מלהיות מוששט. תוך שעות אלו בבית־העולים בחיפה הוברר עד כמה נוגע הדבר קרוב קרוב באלפים וברבבות בארץ — באבות ואמות, באחים ואחיות, משפחות משפחות. והמלה התדירה ביותר בפריסת־השלום היתה אותו מונח איום „אוסגאזידאלט“, אשר ככל שהשתלשל הסיפורי כן גברה ההלכה אימתו.

„אוסגאזידאלט“, פירושו — הוצא ממסתו והועלה בקרון האטום המסויד ומצופה כלור וחומם מבחוץ ונשלח ל„אי־שם“ אשר ממנו אין חוזרים עוד. לא, אין חוזרים... רק ערימות של בגדים מרופטים מוחזרות בקרונות משא. תחילה, כשמחלות

הטבח טרם הקיפו אלפים בבת אחת. היתה המשפחה מקבלת בחזרה את הפגדים בצירוף תעודת מות. במשך תקופה קצרה קיבלו לא פגדים אלא תיבות אפר קטנות, אחר־כך לא שלחו דבר עוד. המות היה ברור ולא נצטרכו עוד לתעודה. ה"אוס" זידלונג" לבש דמות של אותם שני מרפזי הרצח בטרעבלאן ליד מינסק-מאזובנצק ובמאלקיניה, בקרבת הגבול הרוסי. "פאר-ניכטונגס קולוני פיר יודאן" — זה השם הרשמי לכל אחד משני המרפזים. טרעבלאנקה הוא בנין גדול של מוסד חינוכי לשעבר אשר רשת של זרם חשמלי הותקנה בכל אולמיו. מפל טראנ-ספורט של קרונות חתומים מכניסים לאולמות המחושמלים שש או שבע מאות נפש בבת אחת. ערומים כביום הינדום. אלה הם החוקים והחסינים יותר אשר לא נקפדו חיהם בדרך בתוך הקרונות החתומים ללא חלונות ואויר לנשימה. עוברות שניות מעטות — והגויות מוצאות ערימות ערימות ונשרפות לאפר. במאלקיניה אין מכונית המופת פועלת בכוח החשמל. אלו הן הפירות של ביצורי-גבול מתחת לפני האדמה, אשר נעשו בשיטה ובתכנית, לתחנות-מות לרבבות. ראדום בלבד, שהיתה מן האחרונות בתור ההשמדה, מנתה תוך שבועות מעטים ארבעה "פינויים" כאלה אשר הראשון בהם הקיף עשרת אלפים נפש. תוך שלושה חדשים, החל מראשית אוגוסט ועד אמצע אוקטובר, נשמדו בדרך זו עשרים וששת אלפים נפש מבין שלושים האלף שצופפו בשני הגיטאות של ראדום. הגיטו הקטן ברובע גליניצה, שמספר תושביו היה כשמונת אלפים נפש, נעקר כולו בן לילה אחד, זה ליל ההשמדה הראשון בתחילת אוגוסט 1942. ומפיון שהמיכסה לאותו לילה היתה עשרת אלפים נפש, הוסיפו רחובות מתוך הגיטו הגדול, אשר בינם צאת המספרת לדרכה לא נותרו בו אלא כארבעת אלפים נפש — חלקם רופאים, חלקם אנשי המשטרה היהודית, אשר גם הם לא נוקו לחלוטין מן ההשמדה. ואנב.

שוטר יהודי מראדום שהוסע עם הטראנספורט למחנה ההשמדה
 ובדרך נס הצליח לחזור מוצנע בתוך ערימות הפגזים
 המוחזרים, הוא מעדי-הראיה היהודים המעטים למחזות המות
 ההמוניים. כל השאר ידוע מפי פולנים, יידיים ושכנים לשעבר //
 אשר רק יחיד סגולה מהם אינם מתגברים גם עתה ובסוף יושואה
 ומתוך ספנת מות, ובכוח שוחד רב, מספרים הם את אשר
 ראו ושמעו.

מרביתם של ארבעת האלפים אשר נותרו בגיטו ראדום
 הם אנשים צעירים ומובהרים, הסונים בגופם, העובדים בפרך
 בבתי-החרושת לתחמושת וצרכי-הצבא. המספרת עצמה עבדה
 בבית-חרושת לתרמילי-גב בתנאים אשר גלא העט מלספרם.
 אך נותרו עוד גם מספר קטן של ילדים. לפי הידוע, היו רשומים
 בזמן האחרון בגיטו ראדום שמונים ילד וילדה לאחר שאלפים
 נודו, ביתידות ובהמונים, ברחובות ובמגרשים. אחד המזעזעים
 בתיאורים הוא דבר מעגל הילדים שסודר יום אחד בכפר העיר,
 הושיבום וירו בהם בזה אחר זה. פן נותרו מספר אנשים ונשים
 בגיל קשיש יותר. בדרך מקרה היתה עוד בהיים לפני חודש
 ימים אמה של המספרת ועבדה בפרך בקילוף תפוחי אדמה
 בשביל אנשי ס.ר.ס. המיכסה המוטלת עליה — מטר מעוקב
 ליום. שעות העבודה הן מ-5 בבוקר ועד 7 בערב. והמזון —
 אחת ליום תבשיל מפסולת של ירקות עם פרוסת לחם שחור
 ומעט קפה שחור. והיא נפוחה כולה מרעב ומעמל קשה.

קרעים קרעים פרץ סיפור העינויים וההשפלה והדם והטבח.
 מדי פעם הפסיקה המספרת סתוך השתוממות על שאלינו מאן
 הגיעו הזים פה מעטים וכה רפים מהיקף האסון ואימתו. חרב
 השמד מונפה איתנה ומצוחצחת, וריזה ויעילה, ואין מנוס
 ממנה. מקהילה לקהילה, מגיטו לגיטו עוברת היא ומכלה
 בשיטה ובמשטר, בהמצאות שטניות אשר אין מפלט מהן. ולמה,
 איפוא, מספרת היא? — פי לבה זועק בה, יומם ולילה, ולא

תחילת שאגתו כל עוד נשמה בקרבה. ואולי, מי יודע, אולי אפשר עוד לעשות משהו, ולו רק מעט מן המעט, למען שארית הפליטה...

משואה
MASSU

אם לצרף את הקרעים ולעשותם סיפורי-מעשה כסחאן וכהשתלשלותו, הרי מתחיל הוא מן הימים הראשונים לפרוץ המלחמה. והאשה בת 30, שותפה לאביה ולבעלה בחנות למאגר פאקטורה ולגאלאנטריה ואם לילד בן חמש ולתינוק בן שלושה. כשנודע בעיר כי הנאצים קרבים ובאים, מיד רצו כל הגברים בבהלה מזרחה פעדרי תיות מבוהלות, נרדפים מפצצות האווירונים היורדות עליהם כמטר ורבים הנופלים. גם האב והאח והבעל, בן 34, רצו ובמשך שבועות רבים לא נודע דבר עליהם: האם חיים הם או נפלו בפצצות? ראשונים התחילו חוזרים הגברים הפולנים. מרובנה באו זמעים אתרות שנכבשו כבר ע"י הסובייטים. התחילו מגיעים מכתבים בידי שליחים וחוזרים ומה גדולה היתה השמחה כאשר הובאה ידיעה גם מהבעל והאח.

אותו זמן, למן הימים הראשונים, החלו כבר הגרמנים מראים את נחת זרועם. תחילה פתחו בהחרמת הסחורות והחנויות. באים במכוניות-משא ומריקים את החנות ומניחים מעין תעודת אישור, שאין לה כל ערך, כמובן. בימים הראשונים החרימו בנחת. אך להתלונן אי אפשר היה, כי האכימה גדולה ואין עונה. מעשה של אי פתיחת החנות היה מלונה ספנת-מות. הוא הדין למצפני סחורתם. אף על פי כן — מספרת האשה — הונחתי את התינוקות, לא האכלתים ולא השקיתים ועסקתי יומם ולילה בבקשת דרכים להצפין מעט סחורה ליום רע. באותם הימים היינו עוד מלאי תקוה שהמלחמה לא תימשך יותר משלושה חדשים, כי הלא תוך זמן זה עתידה אנגליה לבצח ויש לעשות הכל כדי להזתיר מעט מן הרכוש לימים

הבאים. אך בעוד אני עסוקה בהסתרת משהו מתוך בית-המסגד והנה באה האחות הצעירה, בת 19, ומודיעה כי אנשי ס"ס. שודדים את חפצי הבית והרהיטים. פרים וכסתות ושמיכות ובגדים, הכל הוצא הוך שעה קצרה מהדירות, הכל הועמס במכוניות משא — ואיבנו. אפילו צלחות וסירים וכפות וקטניות החרימו: „ליהודים אין זה דרוש". ומי שניסה להציל משהו הופת. פעמים אחדות בכל יום היו המחרימים חוזרים ובאים וגם מי שהצליח להסתיר משהו אצל מכרים פולנים תמורת מס הגון לא זכה לראותם, כי הדברים לא הוחזרו.

ההתרגשות והעזוץ בקרב היהודים היו איומים. כי הלא בשבוע הראשון לפרוץ-המלחמה עברו על ראדום ימים ולילות של הפצצות כבדות ממרומים. קולות הגעש לא פסקו ינמם ולילה. הצבא הפולני הנסוג פוצץ מחסני נשק וגשרים בסביבה. קולות הנפץ הרעידו את חומות העיר וזמוזם להקות האוירונים ביום ובלילה הרעיד את הלבבות. דומה היה כאילו האדמה מודפצעת והשמים מתבקעים והכל אהזו רטט.

ימים מעטים לאחר ההחרמות הראשונות יצא צו המפקיע את עסקי היהודים מרשותם. רק למעטים, ליחידים, הותר לרשום את עסקיהם על שמם של קומיסרים פולניים או „פולקס-דויטשה" מתושבי המקום. כל האחרים נאלצו לצאת מעסקיהם תוך ימים מעטים. הסתורה במסרה לגרמנים והדירות יושבו ע"י פולנים. רק חנויות המכולת נשארו בחלקן בידי יהודים.

אז החלה עקירת היהודים מדירותיהם ברחובות המעורכים. גיטו טרם היה, אלא שבכל יום הפקיעה הפקודה החמורה, מספר מסויים של דירות ובתים ורבעים שלמים מן הבעלים היהודים ואילצה אותם להצטופף ברבעים מסויימים, וחתתיהם נכנסו לגור פולנים וגרמנים. הדייר המופקע מדירתו חייב בעצמו למצוא לו מחסה. אז החלה סרטנות מבזילה בדירות, בתורים, במקומות לינה. באותם הימים, בשבועות הראשונים לכיבוש,

גבר חל איסור על היהודים לבוא ברבעים מסויימים של העיר והעובר על איסור זה נשלח למחנה ריכוז. אז החלו חוטפים גברים לעבודת־כפייה. הפוג התעללו. באחד מימי הפמיה

הראשונים נפל הקרבן הראשון — הנער ויגה בן 18 מרחוב ^{קשואה} ז'רומסקי 18, יחום מאביו ולאמו בית־מלון קטן וצנוע. אותו

MASSUA

יום חטפו ברחובות 500 גברים וציוו עליהם להעביר מיטות ברזל וקורות עץ פבדות מקצה העיר לקצה, אל בית־התרושת לנשק. ברחובות העיר עמדו מכוניות־משא רבות ללא שימוש. אך המנוולים ציוו על הגברים היהודים לשאת בשנים את המשא הכבד על גבם מהלך קילומטרים. אסור היה לעמוד לנוח או להתחלף במקומות. בעיניה ראתה המספרת איך התעללו פרשי ס.ס. במגלבים ובשוטים שבידיהם בגופותיהם של העומדים לנוח מתוך אפיסת כוחות. הנער ויגה היה קרבן החבורה העגומה הזאת. ידיו צנחו מעייפות ומכובד המשא, והמטה נשמטה ארצה. אז עט עליו איש ס.ס. בדהירה על סוס וחבט בו והנער לא קם עוד. והתהלכה האיומה המשיכה דרבה מבלי לפצות פה.

הקרבן הראשון הדהים את העיר. הגברים שעוד נשארו בה החלו שוב בורחים בהמונים מזרחה. גם נשים ברחו פשוט עומסות על גבן תינוקות וילדים בתוך שקים קטנים שהפרו בחפזה משמיכות או מפרנה. „אני לא יכולתי לברוח עם שני הפעוטים והאם הזקנה — מספרת האשה — ונשארתי. ומאז ביקשתי לא אחת את נפשי למות, אבל הילדים עיכבו בעדי. להרוג אותם תחילה ואחרי כן את עצמי לא עמד בי הכוח. התפללתי לא אחת בלבי ואמרתי: אם יש כוח עליון, יעשה נא עמנו את החסד הזה ויחסל אותנו ולא נחוש עוד...”

אך בינתיים הן צריך לחיות. מעט הסחורה שנותרה בדרך מקרה מן השוד וההחרמה נמכרה לפולנים, לישרים שבהם, במחירים ירודים, כמובן. והיתה נתונה ראשה ורובה להונת

הילדים ולהצלת שארית הפליטה מן הרכוש והסתרתו אך שהזא, והצבא הגרמני הולך ובא כמו ארבה מעבר וארשה. מחנות טאנקים ועדרי אוירונים וסורי רפבות מלאות הזרמות ללא הפסק יומם ולילה. צבא עליו ובטוח ומצב רוחו מתחמם והפוזמן „אנגליה כבר איננה” לא מש מרבבות גתמחה מתרוגנים. צרפת טרם נפלה או והנוסה המקובל בפי כל הילד ^{MASSUAT} גרמני היה: תחילה תבוסה לצרפת ומיד לאחריה — לאנגליה. וככל שרבו ועצמו פן גברה ידם הקשה. בוקר בוקר וגזירתו. תחילה החרימו את כל מכשירי הרדיו והמעטים שניסו להסתיר את המכשיר בהרגו בו במקום, פן נעשה לא ליהודים בלבד, אלא גם לפולנים. לאחר הרדיו בא תור הברזל והנחושת: הוטלה מיכסה לכל גולגולת, ומי שאין לו, חייב לקנות ולחת. ועקרו את גדרות הברזל, המעקות והשערים. לאחר הברזל הגיע תור הפרוות. חייבים היו למסור לא מעילי פרוה בלבד אלא פובעים וכפפות וסודרים וכפתורים וגזרי פרנה לריפוד געלים, וכל המצניע או השורף — אחת דתו למות. או החלה ההורשמה לעבודת כפיה. גברים מגיל 12 ועד 60 גרשמו ועבדו בפרך, בזמן הראשון רק שלושה ימים לשבוע. ללא כל תשלום, כמובן, עבדו, ללא בלפלה פלשהי. היו מקרים נדירים שאחד הערצים נתן ליהודי פרוסת לחם או דיבר אליו ביחידות דברי גיחומים והצטדקות: זוהי תכנית שאין לחלוק עליה, פקודה היא פקודה, והיחיד איננו רשאי להתנגד לה וכדומה. אבל גם איש פזה החליף את עורו בחברת אחרים.

כל יום היה חמור מחברו. ביחוד התעללו באלה שמלבושיהם העידו בהם כי הם משכבה אמידה יותר. המאסרים רבו והלכו וכן השילחה למחנות ריכוז ולמחנות עבודה. אף על פי כן עוד קיוו להצלה. באותם הימים, בדצמבר 1939, חזר הצעל משטח הכיבוש הרוסי. בדרך בלתי חוקית בא, לאחר שהתגולל כמה ימים בדרכים, בשלג ובכפור כשסכנת מות אורבת לו בכל רגע.

הוא חזר, מדאגה לאשה ולפעוטים. לאחר זמן חזר גם האב, כי לא מצא מנוח בפיאליסטוק העוברת על גדולתיה מפליטי מלחמה. לא השיג מיטה לשינה ואפילו לא כסא לשבת עליו — וחזר.

משואה

MASSUAH

אלה הם הימים בהם נכנסה לתקפה גזירת הסרט הלבן על הזרוע והמגן־דוד הכחול המשובץ בו (על היוצאים עתה מראדום לארץ־ישראל חל איסור להוציא אתם את הסרט. אך האשה האמיצה מצאה דרך להוציאו, פרום ומקומט, והיא נושאת אותו בכיסה כמזכרת קדושה. צו הסרט־הלבן היה שלב מכריע בתי היהודים, פי הוא הגביל לחלוטין את חופש התנועה. כל המסיר את הסרט צפוי למות וכל עובדו — מסכן את חייו ברפובות ובדרכים, והוא פקין אשר כל מוצאו יתעלל בו באין מפריע. כל תכנויותיה של המשפחה להימלט לרוסיה נכשלו עתה בעטיו של הסרט. ולעבור את הגבול כבלתי לאגאלי עם הילדים, אף זה פרוץ היה בסכנת מות — ונשארו.

בראשית 1940 הונהג פרטיס הלחם ומיכסתו $4\frac{1}{2}$ דאקה לנפש. אף־על־פי־כן עוד יכלו להתקיים איך־שהוא משארות הפליטה. מכרו בהצנע לפולנים את מותר ההפצים והנגזים והשיגו מעט מצרכים.

היו באפריל 1941 הוא התאריך בו הוטל על ראדום משטר הגיטו. עוד קודם לכן הוסיפו בהתמדה לנשל יהודים מדירותיהם ולרכוזם ברבעים מסויימים בדירות מצומצמות ודחוסות. אך עתה נעשה הדבר בבת־אחת ובמתוכנן. מפרבר גליניצה הוצאו כל הפולנים והועברו לשם יהודים. הגיטו השני רופז סביב הרזבע שישבו בו יהודים רבים גם קודם לכן, שתיים ושלוש משפחות לחדר. מי שעוד נשתייר בידו מעט כסף הצליח להשיג פינה טובה יותר לעצמו, והאתרים ירדו לתוך המרתפים המעופשים, משפחות משפחות, כעדרי חיות יושבי חושך. עוד לפני כן הוקם ה"יודאגראט" או "יודאגאלטסטאגראט" שנעשה

בהמשך הזמן גם למרכז של-מתן שוחד וסרסרות בנכונות וסל
מי שעשיר יותר ידו על העליונה. עם הקמת הגיטו היה המוסד
הזה למשרד לחיפוש דירות. בתור ארוך עמדו סביבו אנשים
במשך ימים ולילות ללא כל תקנה לתדור פנימה. אף התור הזה
היה במהרה למרכז של סרסרות ומתן שוחד. יהודים התעוררו
על חשבון הפלל ולא מעט נגעים צצו בשל כך. עוד קודם לכן
הוברר כי ה"יודאגראט" אשר לכאורה היה בו כדי להסדיר
את האסון ולהקל מרבים את העול, ידיו בבולות עלידי
הגזירות, אך לא במעט ניבעו בו גם פרצים מבפנים ודבקו בו
פגעים ופשעים. התחיל הדבר בחלוקת מיכסת הקנסות העצומים
בכסף שהוטלו מדי פעם על הקהילה. על המשפחה המדוברת
הוטל יום אחד קנס של אלפיים זלוטה. זה היה אז סכום שלמעלה
מיכלתה, אך להתלונן חששו כי המתלוננים נרשמו ב"ליסטת
אופורניך" והיא "רשימת העקשנים" שגמסרה למשטרה וזו
עצרה את המתעקש עד אשר יפדוהו קרוביו. האשה המספרת
נכללה אף היא ברשימת העקשנים, כי ביקשה להפחית את הקנס
עד 500 זלוטה ובאו בלילה ואסרו את האם, כי האב לא היה
בבית. האשה שילמה עד אלף זלוטה ושחררה את אמה. מתפקידי
ה"יודאגראט" היה גם לספק את "הזמנות" הגרמנים: שמיכות
חמות, רהיטים למשפחות הקצינים והפקידים הגרמנים שהובאו
מגרמניה או מתנות יקרות-ערך למשפחות המושלים ומשרתיהם
וכדומה. וכל זה נפל מדי פעם כמהלומה כבדה על ראשו של
כל יחיד, וחלוקת העול — לפי ראות עיניהם של חברי ה"ראט",
אשר היו ברובם אנשים נכבדים והגונים בראשיתם, אך נסחפו
עם זרם הטומאה והשפלות וגרמו שברון-לב לרבים וטובים.
הקונטריבוציות החדשות לבקרים הפכו לסחיטה מאוסה
ומבעיתה אשר אין נקי ממנה והיא מרדה את החיים, על כל
צעד ושעל.

בראשית ימי הגיטו היתה תקופת-בינים קצרה של שקט יחסי. החלו מסתגלים לתנאים החרשים. מדופאים ומושפלים ניסו האנשים לפרנס עצמם בתקוות לעתיד, לרפא את הפצעים ולחיות איך-שהוא בעוני ובלחץ. זוהי התקופה בה חורו רבים מהגברים מעבר לגבול. תבורות חבורות באו ברגל בתוך השלגים, עברו מרחקים עצומים פשספנת-המות היא המלוה התדירה לכל מצעדיהם. באחת מחבורות אלו חור גם האב הזקן פשמכרים צעירים נושאים אותו על כתפיהם בחילופין מרחק קילומטרים. וכאן, בדירה הקטנה בגיטו, בחדר הצד שאיכסן את שתי המשפחות, נח מנדודיו ונשם לרנחה. החדר המעופש נשכר בכסף מלא מידי פולני שקיבל דירה מרווחת ונאה במרכז העיר. היה זה בית קטן ומובדל מאתורי הצד אחת וחומה מבדילה בינו ובין החדר. חומה זו, שהסתירה את הבית מעין רואת, היא שהצילה פעבור זמן את שרידי המשפחה ובכוחה נשארו בחיים. דמי פיגוי שילמו 700 זלוטיים מלבד סכום הגון לתיקון בדיק הבית והגג ולהתקנת החדר המוזהם והנאלח לדירה. לכאן העבירו את מעט המצרכים שהצליחו לאגור — סופר, קטניות, קמח להחיות נפש בני הבית והקרובים. אבל לא עברו ימים רבים והחלה בקורת המורה ונערכו חיפושים מתמידים בגיטו, אז החרים את כל המצרכים והשמחה היתה גדולה, כי פוטרו מעוגש נוסף.

ב־20 בנובמבר 1941 נתפרסם חוק מות על יציאה מרובע היהודים. עוד קודם לכן חל על היהודים איסור נסיעה ברפבת. רק במקרים יוצאים מן הפלל הותר הדבר. השגת רשיון היתה פרוכה בעמל רב ובסכנה. והמקבל לבסוף את הרשיון היה עליו להוכיח בתעודה מרופא פי בריא הנתו ומבית-המרחץ פי נקי הוא. לצרכי מסחר לא ניתנו רשיונות פלל. הותר לנסוע רק למי שהוכיח פי נקלע למקום זה במקרה ועליו לחזור לביתו. אז החלה סרסרות ברשיונות-נסיעה. תמורת סכומי כסף גדולים

השיגו אנשים תעודות מעיירות רחוקות שהם תושביה וכך יכלו
לנסוע בדרךים ולעסוק מעט במסחר לפרנסתם. אם הותר לאשה
לצאת לפרובינציה, פרכה על גופה מעט אריג ולבשה מספר
סודרים ומעילים זה על גבי זה וכשמכרה אותם הביאה תמורתם
מעט צרכי אוכל וכדומה. אך גם כל המסחר העלוב הזה ^{הוא} מסתמך
ברוך בספנות נפשיות ורבים בספו בו. היציאה בסתר מן הגיטו
הפכה ל"מקצוע" שעסקו בו אנשים מיוחדים תמורת סכומי כסף
גדולים. הפתים העומדים בגבולות הגיטו שימשו תחנות ליציאה
זו. מתוך סיפוף החיים חמקו מבעד לחומות ולשערים הנעולים.
מכרו בגדים וחפצים ישנים והחזירו מעט צרכי אוכל ראשוניים.
אבל מסחר זה הפיל קרבנות רבים ולא היה יום ללא אסון.
יהודי כי נפגש מתוך לתחומי הגיטו נזרה בו במקום ולא אחת
היה עליו לכרות בור לעצמו בטרם ימות. אחד המקרים
המועזים בחיי ראדום היה המעשה שז'נדרס ירה בשני אחים
יהודים וציוה על האחרים לכרות להם קבר ולפגי הקבורה ירה
בכלב וציוה לקברו יחד עם השנים באמרו: "שלשה פלבים
בבור אחד!"

רק בראשית פברואר 1942 קיבל הרצח אופי המוני. אור
ל-19 בפברואר יום ה' בשבוע נערכו מאסרים בהמוך ללא כל
סיבה מיוחדת. אותו לילה נורו 70 איש ורבים אחרים נשלחו
לעבודת פרך באושבנצ'יים. אותו זמן עוד ניתן לדעת לאן
שולחים את האנשים ועוד אפשר היה לעמוד בקשר אתם ועוד
היתה תקוה לראותם חוזרים. סמוך לאותו לילה נערכה בקורת
חמורה בכל בית ונורו שנים בבתיהם בעוון חלקי פרוה מעטים
שנמצאו בתחומם.

התאריך המכריע בחייה של המספרת הוא 28 באפריל
1942. אותו לילה שוב נערכה בקורת בגיטו ונורו 50 איש ואשה
ללא סיבה. ובין קרבנות הלילה ההוא — גם בעלה.

עם שחר, 10 דקות לאחר שעה 4, פילחו פתאום ירידות
 מחרידות את דממת הגיטו. ולא רובים בלבד פעלו בלילה ההוא
 אלא גם מכוונת יריה השמיעו טרטוריהן הפלתי פוסקים. הפל
 נתעוררו משנתם. הילדים ישבו פקפואים על מצעם. הפעל הספקטוואה
 עוד לנעול געליו וללבוש מכנסיו וכוחנתו בטרם נשמעו
 הדפיקות האכזריות בתרים. מיד גם פרצו בכוח את הדלת.
 ובעוד האשה מפצירה בבעלה פי' ינסה להסתתר — וכבר הם
 קורעים את הדלת בקפי רוביהם פשגרוגותיהם הניחרים צורחים
 בקול: „אוסמאכאן! זבמו ידיה פתחה האשה את הדלת בפני
 המרצחים, כשבעלה, אבי ילדיה, עומד כמאופן וכולו רועד
 ומגמגם. פרצו שלושה לתוך החדר האפלולי — שני אנשי ס.ס.
 במדיהם והמלוח אותם, אחד הגרמנים מגרי המקום, מה „פולקס-
 דויטשאן“. עם רשימה בידיהם באו וריח היין נודף מהם למרחוק.
 שאלו לשם ולשם המשפחה. חיפשו במיטות והפכו גם את
 מצעיהם של הילדים היושבים ערים ומבוהלים ועיניהם התמהות
 געוצות בפני אבא החיורים ובגופו הרועד. שאלו לפשר הסרט
 הירוק שעל שרוולו. היה זה סרט המתיר יציאה מן הגיטו
 לשירותם של הפובשים. רבים מהצעירים ביקשו דרכים להיות
 חפשים קצת יותר בהנועותיהם והסרט הירוק ניתן למלקטי
 ברזל ומתכות אחרות לצרכי הצבא. הוא שיחרר מעבודת פסיה,
 אך הטיל חובות רבות ומי שלא עלה בידו לאסוף את המיכסה
 הנדרשת היה נאלץ לקנות בכספו ולמסור להם. לאחר שבדקו
 בכל פינה ציפו ללכת אחריהם. האשה הבינה את הצפוי. גפלה
 על צוארי בעלה ובכתה. ובנסותו להרגיעה לא מיהר לציית
 לפקודתה, או קרעו אותה בכוח מעליו וסטררו לו על לחיו. היא
 ניסתה עוד לשים עליו את מעילו ואחד מאנשי ס.ס. השליכהו
 לארץ באמרו: „אין זה דרוש לו עוד“.

בלי הכרה בגררה האשה כמה צעדים אחרי בעלה, יחפה
 ובכוחות הלילה בלבד עליה, ואחד מהשנים אמר אליה

באכזריות: „שמא רוצה את לבוא אתנו?“ אך השני דחף לאחוריה וסגר הדלת בפניה, באמרו: „לכי לישון!“ וכעבור שתי שניות, שהיו בעיניה פנצות, פילחו את הבית הדי שלוש היריות האיומות... שכנים שהעיוו להציץ מבין התריסות סיפרו אחר-כך, כי ציוו עליו לרוץ וירו בו מגבו. הוא נפל על היריה השניה. אף-על-פי-כן ירו בו בשלישית...

האשה מעבר לדלת לא בכתה. כמאובנת ישבה בקצה המיטה, מפוכחת וגתנת לעצמה דין וחשבון ברור מן הקורות אותה ברגע זה. או לא בכתה, אך עתה, עם העלאת הזכרונות לפרטיהם, פורץ זרם הדמעות ללא הפוגות. החיטוט בפצעים שטרם הגלידו מלווה יסורים וספקות בלב המספרת והשומעת גם יחד: הצריך, המותר לשוב ולהעלות כל אלה? ואולי לתמום את סגור הלב ולידום ולשאת את היסורים עד יבוא יום? אך האשה הצעירה מחדשת סיפורה מעצמה. לא, אין עליה לשמוק. חייבת היא לספר ולו גם מרים פלענה יהיו דבריה, ולו גם יהיה דם לבח שותת כשלוליות שהציפו אותו בוקר את הרחובות הסמוכים.

בין הנורים בלילה ההוא היו גם גשים שהתחננו על נפשות בעליהן ואחיהן, והאשה קוראת אותן בשמותיהן ומספרת את מעלותיהן וסבלותיהן. ירו בשיש בן 70 שהיה חשוד על שחיטה יהודית. ענין השחיטה וכל הפרוך בה וכל הקרבנות שנפלו עליה — פרק מיוחד הוא, אשר בודאי תבוא שעתו לריפוי ולמיצוי, כי ראוי הוא, כי בו פונס כל העוץ שבקידוש השם היהודי וגם סיפורה של האשה השרידה מראדום עדות נוספת היא לפרשה זו.

בשעות הבוקר ציוו לאסוף את הגויות לתוך עגלות, ולהובילן לחצר בית-החולים. רבים מהם היו עירומים, כי הוצאו ממיטותיהם בטרם הספיקו ללבוש בגדיהם. האשה ראתה מבין התרפים את עגלת הגויות וטרם ידעה כי בעלה ביניהן, או עוד

נהגו לקבור את המתים. בשתי שורות ארוכות נכרו הקברים אותו בוקר והוצבו שליטי עץ קטנים והשמות רשומים עליהם. לאחר רצח זה שהיה בולט באכזריותו, כי רובם של

ההרוגים היו מן הטובים והנעלים באנשי העיר, הוציאו קולטשוואה שירו בגברים מרדנים לפני שהתפתח המרד. אך היתה זו ידיעה שוא לאחיות עינים. משטר האימים היה כזה, שלא עלתה על הדעת כלל אפשרות של התמרדות. הידיעה הפלוגת היתה מכוונת כלפי שריד המצפון של יחידים מבין הגרמנים.

לילות כאלה חזרו ונשנו לא פעם. אך הלב ניחש, כי משהו מזווע עוד יותר עתיד להתרחש. ידעו, כי צפוי לעיר אותו דבר שאין מפלט ממנו: זה ה"אוסוידלונג" אשר שמעו פנר הגיע מערים אחרות — מלובלין, מלודז, מןארשה. אנשי ראדום ידעו, כי הגורל לא יפסח עליהם. עוד קודם לכן ידעו כי אנשים לרוב, לאלפים, הובלו לבלי שוב בקרונות תומים אירלשט, לעבר מתחנות הגבול הרוסי. אבל מתי ואיך יבוא האסון על עירם, עליהם עצמם — טרם שיערו.

הנה בא היום. בראשית אוגוסט היה הדבר. המספרת, המצטיינת בדרך כלל ככוח זכרון בהיר והיא יודעת לקבוע ללא מאמץ מיוחד תאריכים, מספרים ושמות — אינה יכולה להעלות בזכרונה את תאריך הנועה הזת. מבעוד יום תותקנו ברחובות הגיטו מבורות חשמל גדולות ומיד עברה החרדה מבית לבית. יחידים שהצליחו בדרך נס להימלט מלובלין לראדום סיפרו, שכך התחיל הדבר בעירם. ואותו ערב לא נראה נפש היה ברחובות. כל הגיטו ישב מצפה למות. מפי מכרים פולנים ששולם להם כסף רב תמורת הידיעות שהם מוסרים, היה פירושו של "אוסוידלונג" ידוע לכל פרטיו. אחד סיפר איך העלו לעיניו הורים זקנים בקרונות הרפכת והפת הצעירה עומדת לא הרחק מהם ופורקת חצץ מאותה הרפכת גופא תחת

„פיקר“ הנאצים ועיניה זולגות דמעות. הוא סיפר ביצד דחפס זמנים את הסרבנים המובלים לטבח בקפי הרובים ואיך יורם בהמונים בילדים ובתינוקות. גם זאת סיפרו הפולנים, כי גדוד אחד, בן אלפיים אוקראינים, שודדי דרכים ופושעים, צורף אל גדודי הס.ס. ואנשי הגאסטאפו והם, בכובעי הפלדה ראשיהם, מוציאים לפועל את ההשמדה לאחר שאומנו לכך בבית-ספר מיוחד.

עם ערב הופיעו ברחובות קבוצות ז'נדרמים מהלכות בסך. אחריהם פלוגות ס.ס. ולבסוף קבוצות שוטרי הגיטו היהודים. ורק אחריהם צעדו בגאון פלוגות של אוקראינים. מבית לבית הלכו בגיטו גליניצה, פרצו הדלתות וציוו לצאת לרחוב. גם נשים וילדים הוכרחו לצאת. שם מויינו האנשים ואלה מהצעירים אשר תעודות בידיהם פי הם עובדים בתעשיה הצבאית, הוצגו לחד. פן הוצאו מן השורות הרופאים והשוטרים. מגיטו גליניצה נשארה בתיים רופאה צעירה אחת. בגיטו הגדול השאירו בתיים גם את משפחות הרופאים וילדיהם. פן הבדילו שם לטובה את משפחות השוטרים.

כאשר הגיעו המחבלים אל הגיטו הגדול להשלמת המיכסה, לאחר שסיימו מלאכתם בגליניצה, האיר כבר השחר. מבעד לתריסים המוגפים נשמעו קולות יריה רבים וקריאות: „לזו! לזו!“ המזרזות וקולות מצעדים של אנשים רבים ברצם. הקולות קרבו ובאו, הנה הם עולים ברורים ומפורשים מן הבית השכן, מן החצר שמעבר לחומה. אך חומה זו היא שהצילה, פי לא השגיחו המרצחים בבית הקטן המוצנע מאחוריה וחלפו ועברו והגינו אחריהם דממה מבעיתה.

האשה וילדיה ואף ההורים הוקנים ניצולה. אך המשפחה לא נוקתה אותו לילה מאסון — הבת הצעירה, בת 22, שהיתה לה תעודת עבודה המשתררת מן השילות, חשבה שההורים בין המובלים לטבח, פי כל אותו רחוב הן פונה עד תומו.

משואה
MASSUAH

וכהתרוצצה בקרב ההמון לראות עוד פעם אחת את פני אמה ואביה — נסחפה לתוך המחנה של הגידונים, ולא יכלה לחזור עוד, וכך הובלה להורג. בינתיים נמלאה המיכסה הקרוצנות, אשר כל אחד מהם מכיל 150—200 גפשי, היו מלאים עד אפס מקום. גם המחנה של אותו לילה ובוקר, כל האחרים נצטוו לחזור לבתיהם, וגם הגיס הצעיר, בעלה של האחות המסכנה, היה בין החוזרים. ובבואו הביתה ומצאהו ריק מיושביו הבין לאסונו ורץ מיד אל ההורים, להתחקוט על עקבות אשתו, והנה — ב־7 בבוקר היה הדבר — בעוד הוא דופק בחלון הבית הקטן, ושני פורעים עם רובים בידיהם יורים בו מגבו והוא נופל מתבוסס בדמו. על מפתן הבית נפל פרע וההורים הזקנים הושיטו ידיהם בכהלה מתוך החרר הקטן וסחבו את הגופה פנימה, אף ששטשו בחפזה את עקבות הדם בחוץ.

לאחר אותו לילה ארור היתה הפסקת נופש של 12 יום. לגיטו גליניצה לא הורשה איש להכנס מלבד אלה מן הצעירים שהוטל עליהם להעמיס את הרכוש שנותר במכוניות משא שהסיעו ארשמה. אבל חיפו מיזם ליום. התקוה להינצל היתה זעומה. מקומות העבודה המקנים תעודת שחרור ממות היו מעטים. הדוב המכריע של הצעירים עבדו בתנאים איומים בבית-חרושת לנשק. האשה המספרת הצליחה לחזור לבית חרושת לתרמילי גב שעבדו בו 300 יהודים ונאלצו לישון בעליית הגג על התבן, פי המקום מרוחק מן הגיטו. איסור חמור הל להביא לחום זה אנשים שאינם עובדים או ילדים. אך תמורת סכום עצום ששיחדה בו את השוער, הצליחה האשה להגניב לכאן את שני ילדיה והסתירה אותם בתוך המתבן שבעליית הגג. ואולם פשהתקרב יום-העקירה השני הוצא צו על כל האמהות לחזור אל הגיטו. החליטה לא לציית. בין כך לא היה מה לאבד עוד, כי המות בטוח ואין מנוס. ולא חזרה. כל

שוואה
MASSUAH

אותו לילה שמעה מעל משכבה במתבן קולות-יריות ושקשוק
 הרכבות הנוסעות ונוסעות בלי הרף מזרתה. אותו לילה הובל
 גם האב לטבח — והאם ניצלה, כי לא לנה בבית. אך מאז
 מאנו להסתירה עוד בבית-החרושת. נטלה את שני הילדים
 בזרועותיה והלכה לאשר תוליכינה אותה רגליה. בימים הסתתרה
 בבית-קברות נוצרי, בצל מצבה של קבר-משפחה אחד. בלילות
 לנה באורנה עזובה. כך גודדה חודש ימים בבית-קברות, בכפויים
 ובעיירות. פעם הסתירה נוצרים ושמו צלב קטן על צווארה
 למען לא תיתפס. פעם הסתתרה בבית יהודים, בעיירה ואנחוצק,
 אשר סיכנו למענה את חייהם, כי לא היתה לה זכות ישיבה
 באותו מקום.

יום אחד החלו לערוך חיפושים בואנחוצק וברחה עם ילדיה
 והסתתרה מאחורי קיר נופל של מחסן שרוף. הפעם היה המות
 בטוח וכבר לא היה איכפת לה אם יתפסוה. צער רב נצטערה על
 שלא המיתוה קודם לכן, יחד עם בעלה, למען לא תדע את
 כל היסורים הנוספים הללו. ושוב ניצלה. הונדרמים עברו ליד
 המחסן ממש ולא הציצו משום מה לתוכו ולא השגיחו בה. שוב
 גודדה בדרכים, ובשןחד רב, ממעט הפסף שעוד נשתייר אתה,
 הצליחה להתקשר עם גיטה וגודע לה כי עוד נשאר גיטו קטן
 בראדום ולעת-עתה שורר שקט בו והאם עודנה בתיה. אז חזרה
 והגניבה את ילדיה לתוך הגיטו, אך לא הצליחה לרשום אותם
 כחוק. ובלתי-לאגאליים נשארו מוצנעים עד אותו היום שבו
 מילטה אותם שוב משם ויצאה אתם לוינה, עם היוצאים לארץ-
 ישראל. פרק זמן זה, האחרון, היה האיום ביותר. האשה עבדה
 שוב בבית-החרושת שחזרה אליו בכוח השוחד. אך לא יכלה
 להיפנס אל הגיטו לראות את ילדיה העזובים לצפשמ, כי אמה,
 זקנה בת 60, עבדה משחר עד לילה בקילוף תפוחי-אדמה.

ענין היציאה לארץ-ישראל בא לה במפתיע. גיטה, נתינה
 ארץ-ישראל, ברשמה עוד במאי עם המבקשים לצאת לארץ-

ישראל. הרשמה זו היתה מלווה ספקות רבים. היו שחששו שמא נראה הדבר כמעשה-בגידה והעונש לא יאחר. אף-על-פי-כן נרשמו כשמונים איש. אך תמשה חדשים לאתר זה, כאשר נודע דבר האפשרות של יציאה ל-36 איש — לא היו פבר מרבית השואה בחיים. גם הגיסה ושני ילדיה לא היו עוד...

קשואה
MASSUAH

הם ה"סיפור" ולא נשלם. פניה של האשה וקולה, שמות ועובדות, מרדפים וירדפו. אינם נימחים ולא יימחו.

בגֵּיטוֹ וְאֶרְשָׁה וּבִמְחִנָּה-עֲבוּדָה

דמעות אין לה. יבש המעיין. חיה שפולה, שנרדפה בידי ציידים במשך שלוש שנים יום-יום, מהיכן תמצא דמעות? היא ראתה גולגולות רצוצות בכדורים, מושלכות לצדי דרכים בראש חוצות על אֵם כל ורך של אדמת פולין, מאחורי הגדר של בתי קברות, ליד פתחיהן של פנסיות נוצריות. היא ראתה גופים שחופים של תינוקות, מוטלים בצנפה ליד חומות הבתים בגיטו וארשה, עיני הללו פבויות ועיני הללו קודחות, מתפתלים בציריהם. היא ראתה רבבות ידיים גרומות, פשוטות לכף-מרק — ואין, היא אינה נרגשת, „אמנם, נורו בכל יום-יום עבריינים שונים של הגיטו בוארשה — אחד, שהוציא ראשו מחוץ לחומה; אחד, שמצאו במטפחתו חצי ליטרה חמאה; אחד, שמטלית שבידו הסתירה חצי טפח של הסרט מגן דוד — אבל הדבר לא עשה רושם. עלי, בכל אופן, לא עשה כל רושם, פיון שהייתי בתונה כולי לדאגה אחת — פרוסת לחם לפי ולפי הילד בן העשר.“ לעתים רחוקות מאוד היא משמיעה אנהה צרודה ואחריה בוקע אגל נוצץ של דמעה, הניגר על לחייה היבשה — חמלת אֵם על בנה שנחטף מתחת ידיה לאחר שהצליחה לשמור עליו בתוך מבול של יסורים.

היא מספרת:

הגיטו בוארשה הוקם בנובמבר 1940. שבועיים קודם לכן זיננו את היהודים מהשכונות האחרות לעבוד לשכונה שהוקצתה לגיטו, אלה הורשו להעביר את רהיטיהם וחפציהם. בז בומן היתה

תנודה כללית בוארשה ורחובותיה היו מלאים עגלות שהעבירו את שרידי הרכוש היהודי. פה ושם התחילה גם ספסרות בדירות, שאכלה חלק ניכר מפליטת הרכוש של כל אחד ואחד אחרים, שלא הודרנו לעבור בעוד מועד, הפסידו ובאלצו לעבור לתוך שכונות הגייטו בשלושת הימים האחרונים להקמתו בעיחוא ובחוסר כל. תחומי הגייטו לא היו קבועים במשך כל זמן קיומו. כל עיקרה לא עסקה הגאסטאפו בוארשה אלא בהעברתם של תחומים אלה. בכל שני וחמישי נראו המונים עומסים הפציהם מקצה זה של הגייטו ועוברים לבתים אחרים. היום הוסיפו שלושה בתים ומחצה מן השכונה הפולנית ודייריהם הפולנים נצטוו לצאת. מחר העבירו את דייריהם היהודים לבתים אחרים ולמשפנותיהם הקודמים הוכנסו פולנים. וחזר חלילה.

בראשונה היתה חשמלית יהודית מהלכת מקצה הגייטו עד קצהו. מחיר הנסיעה בה היה זהוב ואילו בפולנית — 25 גרושים (= רבע). יהודים נדחקו לחשמלית הפולנית אף פשלא התכוונו להתחמק בה אל מחוץ לגייטו. הנהגים הפולנים של החשמליות — שהיו מאז ומעולם גוש מתקדם בתוך פ.פ.ס. הוארשאית — התנהגו יפה כלפי אלה, בעיקר כלפי הנועזים, שקפצו לחוץ החשמלית הפולנית על מנת להבריח את הגבול אל מחוץ לגייטו לשם מחיה.

לאחר שהתאוששו מתדהמתם הראשונה עם היסגר עליהם חומות הגייטו, התחילה הקיבה תובעת את שלה. התחילו סוחרים בכל מה שהיה בידם. למי בגד ולמי נעל, סדין, כר וכל צרכי אדם. אולם המשק הסגור בתוך החומות לא היה בו פדי להשביע אפילו כלשהו. עברו ימים מועטים וגיבעו הפרצות הראשונות של הגייטו. חלוצים בשטח זה היו פעוטותינו. הם היו קופצים לתוך החשמלית הפולנית, מסירים את הסרט היהודי, מגיעים לשוק הפולני וקונים צרכי אוכל מפל המינים. קילו דגים, למשל, שעלה בגייטו 25 זהובים, קנו בשוק הפולני

בארבעה זהובים בלבד. היו מטמינים את מצרכיהם בכיסיהם הקטנים ובחשמלית הפולנית טסו לתוך הגיטו ופירנסו כך את משפחותיהם. עתים אפילו עד כדי אמידות. מעשה בתינוקת אחת מרחוב מוראנובסקה, שנשאה חן בעיני קצין גרמני ^{השואה} תשובותיה המחופמות לשאלותיו ובעזרתו היתה יוצאת ^{MAS} לשכונות הפולניות ומפרנסת משפחה גדולה, והיא בת שמונה. אחרים, שפניהם דומים לנוצרים, היו מתגנבים דרך גגות וארובות אל מעבר לתומה. במשך כמה חודשים היתה קיימת אפשרות לאגאלית למחצה ליציאה. היו מקבלים רשיון לנסוע ברכבת ובפתקה זו היו ניגשים לזקיף הפולני שבשער הגיטו כשהמשיגה הגרמני הממונה על משמר השער מרוחק קצת. היו תותכים לידו עשרה או עשרים זהוב ומתמלטים לתוך השכונה הפולנית. סמוך ליציאה היו בני העולם התחתון הפולני אזורים ליוצאים וחודשים דמי שתיקה — עתים חמישים, מאה זהוב. אולם כל זה כדאי היה. בחוץ קנו מיצרכים שונים, בעיקר צרכי אוכל ואריגים, ומכרום בגיטו ברנה. הדרך בחזרה לתוך הגיטו היתה, פרגיל, קלה יותר, אם פי לא בלי סכנות.

פירצה גדולה לשם קשר מסחרי עם העולם החיצוני היה בבנין בית הדין שבשער גן-קראשינסקי. מצד אחד היה מוצאו לגיטו ומצדו האחר — לעיר הפולנית. שם היתה בעיקר תפוסה הגדולה לזהב, אבנים יקרות, פרוות וכדומה. מתחילה היו הקונה והמוכר משני עברי התומה נפגשים פנים אל פנים. משהתחילו הנאצים מרגישים בדבר הוקמו מחיצות בפנים בית הדין. אולם יצר הקיום התגבר גם על זה והקונה עם המוכר באו בדברים באמצעות שמשי בית הדין, שנטלו, כמובן, דמי תיווך הגונים. מבריתוי החומה היו נהרגים יום-יום בידי אנשי הגאסטאפו. אולם הפדור לא הפחיד לא את התינוק ולא את האשה, שהתחפשו וגבבו את הגבול כדי לחיות. אם, ששיפלה שני בנים מבריהים, למחר יצא בנה השלישי לחזית מלחמת הקיום. באביב

1941 התחיל הצייד הגדול על המבריתים בשכונות הפולניות ומאות ילדים ומבוגרים נורו ברחובות וארשה הפולנית. אחדים נהרגו על שום שיצאו לבית-הקברות היהודי ברחוב גאנשה להשתתף בקבורת המת או להשתטח על קבר.

מסוואה

עד שפרצה המלחמה עם רוסיה התפרנס חלק ניכר מתושבי

הגיטו בחבילות המזון שנתקבלו משטח הפיבוש הרוסי, מארצות גייטראליות ואפילו מיפאן. בימים ההם היה הדואר הפולני מביא מדי שעתים כמה מכוניות טעונות חבילות לדואר היהודי שברחוב טשיפלה ומשם חולקו למקבליהן. כפעם בפעם היו מתגפלים על הדואר היהודי, חוטפים אלף או אלפיים חבילות ומסתלקים. הגיטו ברובו לא רעב, איפוא, באותם הימים. אמנם בכל הרחובות היו מוטלים צללי אדם שהתעלפו ברעב, ערימות של זקנים וילדים שחופים, קודחים במדויהם וגופחים נשמתם מאין מושיע. אולם החזיון הזה כבר לא עשה רושם על פלואי הגיטו. דבר אחד היה מרעיד את הלבבות שנתרגלו לפל: בלילות, בדממה הכבדה של העוצר, היו פולחות את האויר זעקות מהרידות של בודדים, שהיו מהלכים ברחובות בקריאה „א שטיקל ברויט“, „ס'הונגארט מאך“ (בניב הווארשאי) והיו מעוררים את הישנים בשועתם. הגאסטאפו אף היא לא היתה מפריעה לעלובים אלה בדרך כלל, אם כי כמה מהם נורו על הפרת העוצר.

אולם מקור-הפרנסה העיקרי היתה העבודה. סמוך להקמת הגיטו נוסדו בתי מלאכה ענקיים לשירות הצבא הגרמני ואלפי אנשים מצאו בהם את מחיתם הזעומה. בתי מלאכה אלה היו בחלקם קיבולת של יחידים (הם אף התעשרו) ובחלקם של הקהילה (מועצת הזקנים) ושל הצבא במישרים. באלה האחרונים היה המצב טוב ביותר, כיון שנוסף לשלושת הזהובים ליום היו הפועלים מקבלים גם מגת אוכל זעומה.

לא היה בידי תושבי הגיטו לפרנס את כל נצרכיה אבל

רובם המכריע (והם מאות אלפי איש) קיבלו מנת אוכל ליום
 אם בעבודתם ואם על ידי העזרה הסוציאלית הרחבה מאד
 שאורגנה בידי הציבור. בראשונה היו עוד כמה מקורות מבחון
 מסייעים לקהילה בדאגותיה לעזרה סוציאלית. פמה הדברים
 לפני בניסת אמריקה למלחמה נסתמו המקורות הללו. אולם
 העזרה לנצרכים במידה רחבה יותר לא נפסקה, בכל בית
 נתארגן, ועד הבית לעזרה. אני הייתי המרפוז בבית מגורי.
 בבתים אלה קיבל כל דייר, פעני כאמיד, מנת מרק ליום ועוד
 מזונות. צורות שונות הומצאו להלנאת כספים מבפנים לצרכים
 אלה. אחת הצורות הנפוצות ביותר היתה מסיבות ריקודים
 במוצאי שבת שהכנסותיהן קודש לעזרה. קשה היה להשיג כלי-
 זמר למסיבות אלה, כי ידעוהם מלאות עבודה במוצאי שבת.
 פעמים היו משחקים בקלפים במסיבות הללו ועשרה אחוז
 מה"מחזור" הוקדשו לעזרה סוציאלית. היתה התמסרות רבה
 מצד אלפי המטפלים בעבודה זו, שקיימה רבנות. אולם להשביע
 את הכל לא הספיקו והרעב והטיפוס הפילו מאות חללים ליום.
 היו 300 עד 500 לניות ליום. מאידך היו בתי קפה ותיאטרונים.
 לא אחת קרה, שהיוצאים מבית הקפה בלילה נתקלו במדרכה
 בגופת אדם, וזו מכסים אותה בנייר והולכים לדרפם. בצד
 ההתמסרות לעזרת אחים, שהיתה מקיפה רבנות, לא חסרו
 נגעים ציבוריים, מלשינות לשם סחטנות, ספרות של נחומים,
 שכפרותיהם הפיצו את מגיפת הטיפוס, וכדומה פגעים הנובעים
 מתוך התקלות אומללים ופושעים מכל קצות הארץ בתוך
 חומות הגיטו. היה אפילו קן רשמי למחצה של מלשינות, פעין
 "משרד למלחמה במחירים מופקעים". אולם הגיטו בכללו
 הסתייג מהם ושמר על בקיון כפיו ועל האחזה הישראלית.
 חינוך רשמי לא היה אלא בבתי-הספר למלאכה. אבל חינוך
 בלתי לאגאלי תוך מסירות נפש של המהנכים והתלמידים
 התנהל במידה רחבה ביותר. היו אפילו גימנסיות במחלת.

שהוציאו תעודות בגרות לגומריהן בהתחייבות „להחזיר ולקשרן אחרי המלחמה, אם נזכה ונחיה“.

במאי 1941, כחודש ימים לפני פרוץ המלחמה הסובייטית, התחילה בריחה מהגייטו לעיירות קטנות. נמלטו בדרכים שונות, מי שהתחפש בנוצרי ומי שנמלט דרך חורים וסדקים של החומה מצבי היה קשה מאוד, פמעט שלקיתי בשחפת והחלטתי ללכת עם הזרם. יצאתי לעיירה ס. שבסביבות ראדזס-קאלץ. מיום פרוץ המלחמה ברוסיה גשתנה המצב בגייטו לרעה, קודם כל מחמת ההפסקה במשלוח החבילות מהחוץ. אולם עדיין נשארה האפשרות לגשום. שבוע שבוע הייתי באה לוארשה, מפלסת לי דרך לתוך הגייטו, קונה כמה מטרים של בד, מתעטפת בהם ויוצאת בין משמרות השער לאחר מתן שוחד לזקיף הפולני. בכל אותם החדשים, עד סוף 1941, לא יכולתי לקלוט שום דבר על המתהווה בגייטו. באתי לוארשה כולי דרוכה להפנס לגייטו — נכנסתי לגייטו וכולי חותרת לצאת הימנו. שכנים היו מספרים לי מאורעות שונים: פלוני נהרג, אלמוני, נורה, אבל במוחי לא נקלט דבר. עלי לפרנס ילד וכל מחשבתי נתונה לנסתולי הפניסה היציאה מהגייטו.

בדצמבר 1941 נעשתה האוירה בוארשה „חמה“ ביותר. התחילו, כנראה, ההכנות הראשונות לגירושם בלזית רציחות המוניות. עברתי לעיירה ס. בקביעות. בתדשים הראשונים של 1942 עדיין לא היה בס. גייטו. רבים התפרנסו ממסחר עם אברי הסביבה, ביחד ממסחר בלתי לאגאלי בבשר. קרבנות לא מעטים נפלו במסחר זה. הממונים על פיקוח המחירים היו משוטטים בדרכים וכל מי שנמצא ברשותו בשר, אפילו בכמות הקטנה ביותר, היו מקהילים את מועצת הזקנים ואת המשטרה היהודית ובמעמדם היו השנים יורים בו באקדחיהם. זמעה בבחור יהודי, שמואל שוארצברג, שנמצא

בדרך נושא ונותן עם אפר על עגלתו. בז ברגע עבר מונטל
 במכוניתו ומיד הבהיל כמה מאנשי מועצת הזקנים ונשיית
 בראשם לראות במחנה כיצד הוא הורג את שוארצברג. ירה לו
 כמה פעמים, לאחר שהקרפן נאבק עמו כמה רגעים ^{השואה}
 מתבוסס ברמו. מונטל דרך עליו ברגלו וקבע פי מת. כשהסתחפס ^{MASPO}
 מצאו העומדים שהוא חי ומפרפר ביסוריו. „הצילוני!“ — קרא
 שוארצברג בשארית פוחותיו. תוך הסתפנות בחייו נטל אחד
 את ש. על פתפיו והעבירהו לבית-החולים למחלות מידבקות
 שבעיירה. שם הוכרחו הרופאים להודיע למונטל על כך, אולם
 הוא ענה, שמעתה אין זה עסקו ועל התובע-הפללי לטפל בו.
 בִּז אחר הצהרים מת שוארצברג לעיני אמו. מפקד המשטרה
 הפולני רוטשינסקי, אדם הגון, השתתף בלניה עד סופה.

בעיירה לא היתה בשבילי מחיה והתגייסתי לעבודה במחנה
 העבודה הסמוך. חדשים ארוכים עבדתי עבודה פרך בחפירת
 בורות ובסבלות, ללא כל אפשרות של ידיעה על בתי
 שהשארתיה בוארשה. 200 גראם לחם ליום ואיזו תמיסה שחורה,
 זכר לקפה — זה כל השכר שקיבלתי. הייתי מגיעה לידי
 אפיסת הכוחות כשאר חברי וחברותי לעבודת הזאת, שנפלו
 למשקב פעבוד שבועות מעטים ומתו מיתה טבעית מיד או נורו
 ונהרגו במקרה שחלו יותר מיומיים, אילמלא הייתי קונה לי
 בכספי קילוֹגראם לחם ליום. היו מקרים, שחולים יצאו בתום
 של ארבעים לעבוד ובלבד שלא ירשמו להם יומיים של
 ביטול מעבודה. במחנה היינו כולנו נושאים מספרים על
 הטרול והנוגשים היו קוראים אותנו במספר.

הנוגשים במחנה לא היו אנשים במדים אלא גרמנים,
 אזרחים פשוטים — המהנדס, סגנו ופקידיו, המשגיחים על
 העבודה וכדומה. אולם התנהגותם כלפי העבדים היתה אכזרית,
 במידה שאין למעלה הימנות. המפקחים על העבודה, סתם
 „פולקסדויטשים“, היו מכים בפרגוליהם בפנים וברגלים עד

שאפסו הפוחות. איני יודעת מה היה טיב עבודתי. הייתי מסייעת
משאות מקצה זה של המחנה לקצהו השני. במחנה רווחת הדעת
שפולו אינו אלא קנונית של כמה „פולקסדויטשים“ הרוצים
להימנע מצאת לחזית על-ידי „עבודה“ זו. מעברו השני של הירוקים
התיל היו מחנות האימונים של ה„לופטואפה“, המשתרעים משם
ועד פשיטאק, שנתרוקנה מפל תושביה היהודים והפולנים עוד
במהצית 1941. מקוצר רוחי ומנגישות הממונים לא יכולתי
לראות מה מתהווה שם. באגף אחר של מחנה-עבודה זה היה
מתנה של שבויים רוסיים. מתחילה היו שם 1200 שבויים. במשך
כמה שבועות נהרגו כולם ביריות ועל הקבר הגדול הוקמה
טבלה עם שמות השבויים הנהרגים. בחייהם היו מרעיבים אותם
עד שאפילו אגו ראינו את עצמנו מאושרים מהם. הובילו אותם
בטורים וכל המתפוסף לתלוש מעט עשב לאכילה גורה ונהרג.
בערבים הייתי באה הביתה שבורה ורצוצה ומכינה משהו
לילד. כך התנהלו החיים עד מהצית יוני. אז נגזרה גזירת הגיטו
על יהודי ס. הגיטו — סימטה צרה, שנדחקו בה עשרים נפש
בחדר אחד. מיד נתרבו מקרי הרצח של יהודים שנתפסו מחוץ
לגיטו. וגם בתנאים אלה עדיין אפשר היה „להמשיך“.

ביום 15 באוגוסט החל האטון בעיירתנו. חדשים רבים לפני
כן ידענו על המתהווה בערים ועיירות אחרות שבחלקן נהרגו
בני קהילותיהן היהודיות במקום או נלקחו ב„רכבת“. בערך
באותו זמן הגיע אלינו פליט מאוטבוץ שסיפר, כי יהודי אוט-
בוץ התנגדו לגירוש בכוח וכולם נהרגו בתוצות העיר ובבתייהם
עד אחד. הגיעונו גם השמועות המחרידות מוארשה. היה קשר
טלפוני עם ערים אחרות. מפל המקומות באה התשובה האחת:
„חס“, „חס מאוד“. הבהלה בעיקר בהלת האמהות ותודת
פעוטותיהן. אין לתארה. עוד ימים רבים קודם לכן דאגו
הטמאים, שלא תימצא ברשותו של יהודי ספיץ חדה או
קופיץ. וכל שנמצאו פאלה בידו הומת. לא היתה כל

ברירה. הלכנו לשידלוביץ. פאן נתברר, כי נחרץ גורלנו
 אחד מאנשי הגאסטאפו, שבא במגע עם יהודי המקום
 במשך זמן מה, הזהיר את מכירתו היהודית, שבבוא פקדת
 הגירוש מוטב לה לאסור את בנה בדיר של חזירים ולא למסור
 אותו לתוך מסע הגירוש בריכבת. מבוגרים — אמר — זה
 של מזל. המסוגלים לעבודה יינצלו.

קשוואה
 MASSAR

התחילה מרוצה פללית למחנות העבודה. שם קיבלו את
 המזכשרים לעבודה, ואת האחרים החזירו לשידלוביץ. אותו זמן
 הגיע ליידינו עתון של המחנות הפולנית השמאלית, הקורא
 לפולנים לעזור ליהודים. להסתיר אותם בבתיהם ולארגן
 התנגדות לגירושים בין היהודים. בכל סביבות בלויץ — הזהיר
 העתון — גישא באויר ריח הגופות היהודיות הנשרפות. חלק
 מהצעירים במלסו, איפוא, ליערות והצטרפו לפארטיזאנים
 הפולנים, לאחר שהלקם של יהודים בין הלוחמים האלה היה
 לא קטן אף קודם לכן.

מלחמת הפארטיזאנים נמשכת כל הזמן. כפעם בפעם הם
 אורבים בדרך למכונת של המשטרה הגרמנית והורגים את כל
 התליינים שבתוכה. הגרמנים מתנקמים קשה בפולנים של
 הסביבה ובאחד המקרים האלה הוכרחתי לעמוד בין שאר בני
 המקום, היהודים והפולנים, כשהעלו לתליה שמונה פולנים,
 גברים ונשים, על שבסביבתם נהרגו כמה גרמנים.

ילדים יהודים, המבינים להפליא את גורלם המר, אף הם
 מוצאים פוח לרוץ לשדות וליערות ולהסתתר. אולם אלה הם
 יחידים. רובם גופלים טרף בידי הונדארמיות. הרג הילדים
 קודם בכל מקום לגירוש המבוגרים או הריגתם.

בשידלוביץ חיינו כל הזמן בשאימת הפליון מרחפת על
 פולנו בכל רגע ורגע. ביום הכיפורים עוד סתנו מאתנו פסח
 לשם דחית הגירוש. באמצע הפילת מוסף עברו חברי מועצת

הזקנים על בתי-הפנסיות בלויית שוטרים ואספו כספים, כופר
 נפש בעד הגירוש שנדחה כביכול. לא ידוע אם אנוסים היו
 לכך בידי הטמאים. בערב פשטו שמועות עגומות מסיב
 לפרשה זו. למחרת פרצה בהלה איומה בעיר. הגיעה השמועה
 שגזירת הגירוש כבר באה. בו ביום הגיעו מכוניות-משא מביח
 החרושת בסטראחוביץ לאסוף אנשים לעבודה. בכל ימות השנה
 היו אנשים מתמלטים מה"חוטפים" האלה. הפעם נדחקו למאות
 ולא לפים מסיב למכוניות בתחנונים לקחת אותם לעבודה. כמה
 מהם שילמו מאות זהובים לחוטפים שיעלו אותם על המכוניות
 ובלבד להינצל מהרכבת. המאספים לא סירבו ובמשך כל היום
 באו כמה פעמים והעלו אנשים תמורת שוחד. המכונית-האחרונה
 יצאה באחת בלילה ובה יצאתי גם אני עם בני נתן, ורביס-רבים
 האומללים שנשארו בחוץ מאין מקום. בארבע לפנות בוקר החל
 הגירוש משידלוביץ. 15,000 יהודים היו בשידלוביץ. ממגורשי
 כל העיירות שבסביבה. רובם רופז קודם לכן בארמון בלא לחם
 ומים. מהפלזאים שילמו מאות זהובים לשוטרים בעד פרוסת
 לחם או בקבוק מים. יומיים הוחזקו בארמון ובמשך הזמן שוטרו
 התליינים בכל בתי העיר והסביבה למצוא את המתמלטים.
 ילדים, שרצו לכל חור להתחבא, נהרגו ביריות במקום. את
 הנתפסים העבירו לארמון. אולם לא מעט מספר הניצולים
 שהתחבאו בצורה זו או אחרת. אם אחת, שהגיעה אלינו
 למתנה תוך יומיים האלה, סיפרה, שהסתתרה בעלית הקיר
 ומאין מקום בפניה לתינוק בן חצי השנה הנורה והניחתו לתוך
 העריסה בתקנה עמומה. שהתליינים לא יתינו... והם באו, פששו
 בחדר, וכשמצאו את התינוק ירו בו באקדח והמיתוהו.
 השארתי את בני במחנה, עם הנשים הקולפות תפוחי-אדמה,
 מתוך הנחה, כי למחנה אין התליינים באים. אילו הייתי יודעת
 להתאכזר אל בני ולקחת אותי עמי לעבודה במשאות, היה
 ניצול. אולם חסתי על הילד המורדף, שהיה כמעט שחוף מרעב

ומהתרוצצות גבהלת בימים האחרונים, והשארתי אתו בני העובדות עבודה קלה יותר. פשחורתי לצריף ביום החמישי בערב גודע לי, שהתליינים האוקראינים ביקרו במחנה וממחלקת הנשים הוציאו את כל הילדים ואת בני בתוכם. אח
 האמהות שסירבו להיפרד מפניהן, הזמינו ללכת עמהם. **מסוואה**
MASSWAH מהן הלכו. שוטר יהודי הושיט לי אחר כך פתקה קטנה, שנתחבה לידו על-ידי בני הפותב לי: „אמא אהובה! עכשיו אני לבדי. כך גזר אלוקים וכך יהיה. אם יש בידך — עזרי. אני ואת נשארנו גלמודים. שלך נאטוש המתוק“. התחלתי לרוץ, אני ועוד כמה אמהות אומללות. על מנת להצטרף לבנינו בשיד-לוביץ, אולם השוטרים היהודים מנעונו מכך. הסבירו לנו שאין כל בטחון שהילדים הובלו לארמון בשידלוביץ. ונשארנו. וביום הששי היה הגירוש משידלוביץ.

עוד חמשה שבועות עבדתי במחנה עבודת פרך ויום יום נתמעט מספרנו — מתו מאפיסת הכוחות. בסוף אוקטובר בא שוטר יהודי למחנה והודיע, שהגא-טטאפו מחפשת נשים שנרשמו לחילופין לארץ-ישראל. לא היתה לי כל תקווה שאהיה בין הללו, בכל זאת הסתפנתי ויצאתי מהעבודה — עונש מות! — כדי להגיע לטלפון הקרוב ולהתקשר עם ראדום. בדרך פגשתי שוטר יהודי אחר ובידו פקודה להביאני לראדום כדי לצאת לארץ.

ביום צאתנו מראדום פינס אותנו רופא יהודי, שאשתו ובנו נסחפו לרכבת הגירוש. ודיבר דברים נרגשים עד שבכו כל הנאספים בדם ובדמעות. הוא התחנן לפנינו, שגודיע לעולם על הנעשה לנו בפולין. בעליתנו לרכבת בדרך לארץ נתאספה שארית הפליטה של יהדות ראדום ויללתם בקעה וקיעים. בתוך היללות הבחנתי בצעקותיה המתרידות של תינוקת אחת, שחרחורת וחיננית, פכת שמונה, שצעקה בכל כוחה: „אני חיה ואני רוצה לחיות! הגידו לקרובי בארץ שיצילוני!“

ידיעות אחרונות מוארשה

זמן, מה לפני הגירוש ההמוני מגיטו וארשה התחילו מגיעות ידיעות על חיסול הגיטאות בערים אחרות. לא הפל האמינו לידיעות, וסבורים היו, כי בעיר פה גדולה פוארשה לא יעזו הגרמנים להשתמש בשיטוח כאלו.

אימה גפלה על הגיטו ב־17 ביוני, כשנתפשטו ידיעות, כי יום זה נועד לפרעות דמים. לפנות ערב התחילו היהודים לסגור את ההנויות. מחלקות אחדות של הקהילה היהודית הפסיקו את עבודתן וציוו לעובדיהן להקדים לשוב הביתה.

בלילה הוציאו הגרמנים מהבתים והמיתנו ביריזה כ־50 איש, רובם אופים ומדפיסים. בהודעה הרשמית, שפורסמה אחר-כך, נימקו הגרמנים את הרצח בהאשמה שהמומתים „עסקו בעבירות לא להם” והבטיחו ליהודים, כי מקרים כאלה לא יישנו עוד, וקראו אותם שיחזרו לעבודתם התקינה. מעתה נשמעו לילה לילה יריות — היה זה ציד על מבריחים, שלא שילמו שוחד לגרמנים.

בסוף יוני נפוצה ידיעה שהגרמנים ציוו לכרות בבית הקברות היהודי קבר ל־200 איש. לא שיערו מי יהיו קרבנות הרצח החדש. למחרת נודע, כי לאחר השתדלויות רבות של הקהילה גורו 110 איש — 100 גברים ו־10 נשים, שלא מילאו את חובת ההכשמה לעבודת כפיה. ההודעה הרשמית שהודבקה ברחובות תיארה את הרצח הזה כתגמול על אי־ציות לפקודות המשטרה הגרמנית ואימה במעשי נקם נוספים אם תישנה העבריינות. מה היתה „עבריינות” זו — לא נודע.

בינתיים תכפו השמועות על גירוש הממשמש ובא, גירוש מחוסרי עבודה לשטחי הכיבוש הגרמני במזרח. אנשים התחילו להשתדל לקבל עבודה, מפלי להרתע מפני עבודה מפרקת ביותר, ואפילו ללא שכר.

משואה

MASSIAH

ביום א', 19 ביולי, נפוצה ידיעה, פי מועד הגירוש בביטול היתה בהלה שאין לתארה. למחרת באה ארגעה — הודעה רשמית הכחישה את השמועות על גירוש ואימה בעונש מות למפיצייה. ב-21 ביולי נאסרו כמעט כל חברי המועצה היהודית. ב-22 בו הוקף בנין הקהילה היהודית על-ידי ז'אנדרמריה גרמנית ובמהירות הבזק התפשטה הידיעה, כי פקודת הגירוש כבר נמסרה לקהילות וכי יום יום יוצאו 6000 מתושבי הגיטו. המשלוח הראשון יצא בו ביום, פלוגות משטרה התחילו מקיפות בתים. השכנים פונסו בחצר, ואלה שלא היו בידם תעודות עבודה, נתפסו והועברו ל"תחנת הסעינה". שם הוכנסו לקרונות בקר — לפחות מאה איש בקרון — והוצאו בכיוון לא-ידי. כל אותו היום נמשכה חטיפת אנשים ברחובות.

המגורשים היו רשאים לקחת אתם מטען של 15 ק"ג, אולם למעשה לא ניתן להם לקחת דבר. אלה שהיו בידם אילו חבילות, ניטלו מהם על-ידי הגרמנים בשעת כניסה לקרונות. אם המשטרה היהודית לא הספיקה להמציא את המספר שנדרש, ניגשו הגרמנים עצמם ל"פעולה" בעזרת אוקראינים, ליטאים ולאסונים.

ביום השלישי לגירוש התאבד יושב-ראש הקהילה צ'אר-ניאקוב. הוא נדרש להמציא לגירוש את כל הילדים מהפנימיות ומבתי-היתומים. היה עליו למסור את אשתו כבת-ערוצות, שתומת אם הילדים לא יימסרו. עובדה זו רשומה במכתב שהניח לפני התאבדותו.

על אף ההודעה הרשמית, פי העובדים בקהילה, במפעלים הגרמניים ובבתי-המלאכה ובני משפחותיהם פטורים מגירוש.

לא הפירו הגרמנים בשום תעודות. חטיפת היהודים לגירוש היתה תלויה בחסדם של החוטפים. וכן שולחו צעירים רבים, מומחים במקצועותיהם, שהועבדו מזמן.

בתום שבוע למאורעות האימים נמשכה פעולת הגירוש בניצוחם של גרמנים, אוקראינים ולאטונים, לרוב בלי השתתפות שוטרים יהודים. מאז אירעו כל יום מקרי רצח תוך פעולת החטיפה. פלוגות החוטפים בישרו את בואם, לשם פינוי בתים, במטר יריות בחצר. זה היה האות לשכנים שעליהם לצאת מדירותיהם. מי שנמצא בדירה, בעלית-הגג או במרתף, נורה בו במקום. לאחר ביקור התליינים הופיעה עגלה והוציאה את גופות ההרוגים. בתים ורחובות הוקפו פעמים אחדות, כדי למנוע הסתרות אנשים במקומות, שבהם כבר נוצע הגירוש. היו מקרים שאלפי אנשים רופזו במגרש ונצטוו לרוץ כל הדרך עד למקום הטענתם לרפבות ומי שפיגר הזמת ברחוב. בו בזמן התחילו הגרמנים בריכוז היהודים הפטורים מגירוש ברחובות מסויימים. כל בית-מלאכה קיבל בתים לשיכון עובדיו, אך במספר לא-מספיק, ורבים בשארן בלי גג. להלכה היו בני-המשפחות של העובדים מחוץ לגירוש, אבל למעשה הקיפו הגרמנים כפעם בפעם את הבתים שנועדו לעובדים (הוציאו מהם ילדים וגשים כראות עינם, בשעה שהבעלים והחורים היו בעבודה בבתי-המלאכה).

לאחר זמן מסוים התחילו הגרמנים מקיפים גם את בתי-המלאכה. עובדים קשישים יותר, ולעתים קרובות גם צעירים, הוצאו ונשלחו לגירוש. בבואם-הודיעו פי כך וכך אנשים מבית-המלאכה יש לצרף למגורשים, ולקחו אתם כל מי שרצו. במקום אחד הוצאו כל העובדים מבית-המלאכה אל תחנת הטעינה בעלילה, פי ירו אל גרמנים. הם נצטוו להסתדר בכריעה על פרפיהם על-יד גדר וכך הוחזקו לילה שלם — מול מכונות יריה מכוננות נגדם, מבלי שיודשו לשנות את מצב גופם. החיילים

ששמרו עליהם בתחלפו שלוש פעמים; אבל הקרבנות נאלצו להשאר כשהם פורעים כל אותו הזמן בלי תנועה. למחרת הודיעו הגרמנים, כי היתה אייבהנה; היהודים שוחררו ונצטוו לחזור מיד לעבודה.

קשואה

הסיוט במגרש הטעינה עובר על כל מה שאדם מסוגל להעלות בדעתו. כאן חדל האדם להיות אדם, איננו אפילו היה או בהמה. כאן הוא אך ורק אשפה שנועדה לשריפה. זהמון מופת בלי הפוגות וללא רחם. ילדים, חולים וזקנים, נרמסים במגפיים ונעשים לגושי בשר שותתים דם עד צאת נשמתם. ובלכתך על פני מגרש הגיהנום רגליך שוקעות בדם עד קרטוליך.

שמונת ימי פיוטרקוב

עיר ועיר וגזרלה האיום, עיר ועיר ו"סיפורה". כי הרבה פנים לאסון והרבה דרכים לרשע. והאיום ביותר הוא, שכל סיפור פוער עוד ועוד תהומות של זנעה אשר לא ידענוה ועומקה לא שיערנו גם עתה. לאחר שניתכו עלינו כל הידיעות והעדויות הנזראות.

פיוטרקוב ליד לודז (60 אלף נפש, 25 אלף יהודים) לא נפלחה אולי לרעה מעשרות קהילות אחרות בגיא ההריגה. אך סיפור הקורות בשמונת ימי הפינוי של עיר זו מגלה שלבים חדשים של ענות וחפזות ואזלת-היד, אשר לשמעם תרעד כל נימה שבלב. איך היתה פזאת? איך נתנו עצמן קהילות שלמות, רבות ואיתנות, להיות מובלות לטבח פעור-יצאן, פלהקות נמלים, כחיות-שדה המומות ונואשות — ולא כמו על מעניהן, ולא נעשה להן נס, ולא היתה בהן הרוח למעשה קורע שחקים, ל"תמות נפשי עם פלשתים"? לא רק אבל ותוגה מרדפים עתה אחרי כל מי שהוא את למעונים ולגטבתים. קשה ממנה היא הרגשת ההשפלה, חושטת הצנאר לטובחים, הרוח הנמוכה, החתירה האישית המטורפת לקראת כל צל של הצלה וכל קנה רצוף.

פקהילת פיוטרקוב נמשך הטבח שמונה ימים רצופים — מיום ד' 18 לחודש אוקטובר בשעה שבע בבוקר ועד יום ד' 25 בו. אולם ההכנות לקראת האסון והידיעות על ה"אוס" זידלונג" הקרוב נעשו שבועיים קודם לכן. ארבעה-עשר יום התפוננה קהילה שלמה למות. האנשים היו מחולקים סוגים

סוגים, לפי תעודות העבודה שבידיהם ולפי זכויותיהם וקשריהם ומעמדם. האפשר לשער מה קשה משאל היתה קנאת הנואשים מאיש לרעהו, מסוג לסוג? ומה איומה היתה החתירה האומללת „להסתדר“, להשיג בכל מחיר את „תעודת החיים“ — תעודת תעוואה

התעודה לעבודת פרך באחד מבתי החרושת או במחנה עבודה? הכל ידעו כי עתידים להשאיר בחיים רק למעלה מאלפיים בפש. כלומר, כ־10 אחוזים מתושבי הגיטו. ידעו גם, כי הנשארים עתידים להיות מרוכזים בפינה אחת שבגיטו, והוא „הגיטו החדש“, שהוקצה לשרידים המעטים. היהודים עצמם התקינו מבעוד מועד את הגיטו החדש למען העתידים להשאר בחיים. לפי פקודת השלטונות גדרוהו עוד לפני ה„אוסוידלונג“ ובעלי תעודות החיים הורשו להשיג להם דירות שם ו„להסתדר“. תושבי הרובע הזה, שלא הצליחו להשיג „מאָלדאָקארטאָן“ של מקומות עבודה, וממילא לא היו להם למפרע כל סיכויים להשאר בחיים, נאלצו לצאת מדירותיהם שבוע ושבוועיים לפני ה„אוסוידלונג“ ולעבור לאיזור המות הבטוח. עובדה זו, אשר שמעתיה מפי אחד הניצולים המעטים מן ההרג בפיוטרקוב, היתה בעיני אתת העדיפות האינמות ביותר לאשר קרה ליהדות פולין. לא זה בלבד שבני אדם פרו קבר לעצמם — הם נאלצו להיות שותפים לארגון הטבח. הם פרו במו ידיהם את קברי האחים הגדול לכל הקהילה פולה. לא במקרה אחד חתכו הם עצמם את גורלם של אֲחִים ורעים, מי לחיים ומי למות...

המספר הוא אדם צעיר כבן 35, אָנָד הגברים המעטים אשר יצאו באורח פלא מן התופת. רוחו שבור ולבו שסוע מכל אשר סבל וראה. שכול מילדיו ואלמן מאשתו ומיותם מהוריו ומאחיו ומכל בני משפחתו ורעיו. כעדות חיה הוא לזנעה אשר לא יכולנה הלב, והוא מספר קורותיו בצליל מורה, רחוק, כאילו היו דבריו נובעים ממקור נעלם ובלתי מובן לשומע, בלתי נתפס. ואכן, לא אחת בשיתותי עם שרידי הניצולים עמדתי בנדאות על

האמת שבדבריהם, באמרו מתוך מרירות: אין לספר את הדברים, כי לא יבינם מי שלא חי אותם. אכן, יש סבל ועינויים והשפלה העוברים בשיעורם את גבול הנתפס בדמיונו של אדם. המספר הוא פועל ארצישראלי, צבע בן צבעים, אשר לרגל

מְשׂוּאָה
MASSUA

אסוף משפחה יצא ערב פרוץ המלחמה עם ביתו אל אסון פיוטרקוב, אף הוא צבע. מאז הכיבוש הנאצי עבד בקבלנות בעבודות-הצבא הגרמני וצבר הון רב. מוזר, אבל עובדה היא. חיי היהודים בגיטאות היו בהם גם סדקים רבים ושונים של גופש ושל אפשרויות קיום ונשימה חפשית יותר. עובדה היא, למשל, כי בעלי-מלאכה יהודים רבים עבדו אצל קומיסארים בשיפוץ דירות ובנינים שהוחרמו מאת יהודים. פן עבדו קבלנים יהודים בבנין בתריחולים לצבא, בתי מרגוע ושעשועים, וכדומה. האישי העסיק עשרות פועלים יהודים שהתפרנסו במשך כמה זמן פרנחה מעבודתם. הם הקימו צריפים, תיקנו בנינים, עבדו בהסנאת אלפי אוהלים שגשלו לחזית. הוא היה מבעלי סוג א' לגבי הזכויות של תושבי הגיטו. ולרגל קשריו עם השלטונות היה יכול להמציא תעודות-עבודה לרבים אחרים. כשהתקרבו ובא יום ה"פינוי" האיום היה מן המעטים שהכינו להם דירה ב"גיטו החדש", אף העביר לשם חלק מרהיטיו וחפציו. אשתו קיבלה גם היא תעודה מסוג א' ואפילו לילד בן 11 הצליח להשיג תעודת שליח של בית-חרושת צבאי מכובד. אבל כל אלה לא עמדו לו בימי השואה.

אוחז יום, 18 לחודש אוקטובר, בשעה 7 בבוקר, כשהקיפו המשמרות את תחומי הגיטו — היה עוד בביתו. תחילה לא הניחו לשום איש מתושבי הגיטו לצאת ולבוא. אך בערב באו שליחי המשטרה ובידיהם פקודה בכתב להוציא את האומנים והפועלים הדרושים לעבודות הצבא. ביקש רשות לקחת גם את האשה הילדים, ולא הורשה. אותו יום כבר החל השילוח. בית אחרי בית ורחוב אחרי רחוב הוצאו האנשים אל כפר העיר ומיינו

לסוגיהם. תעודות העבודה טרם פקע פוחן, והאמין האיש כי בהגיע תור ביתו לא יבולע לבני משפחתו, אף על-פירכן היסט תחילה, אולם הפקודה היתה חמורה ואין לבטלה, כל היוצא לעבודה נאלץ לקחת בתרמיל מעט הפצים וצידה, הפקודה דחקה לצאת מיד, ללא שהיה, והאקדה המזויין בידי השליח התחיל מאיים בחוסר סבלנות, האיש עוד לא שיער אז מה יהיה בסופו של דבר, האמין בקשריו עם מפקדים וקצינים ובהבטחותיהם שלא יגעו לרעה בבני ביתו, וכך יצא, ואת בני משפחתו לא ראה מאז, אלא בתהלוכת המות, בהיספחם בזרם אלפי הנידונים ל"שילוח"...

שמונת ימי זנעה, שמונה ימים לפרפור מתמיד בין תקוה ויאוש, בהיותו ממונה על בנינים במקומות שונים בעיר ניהן לו חופש תנועה מסויים, אף כי בלזית משמר, וניסה כל תחבולה וכל אשר ביכולת אדם לעשות כדי להוציא את ילדיו מצרני הסורף, אך לשוא, תחילה האמין שניצל, כי בכוח פעולתו הנמרצת ניהנה לו רשות להעביר את בנו ואת ילדתו אל דירתו אשר בגיטו החדש — שם התלקטו בעלי הזכויות ובהם ראשי הקהל, שהפכו מטרה לזעם העדה וקללה, בעזרתו של קצין נאצי אחד הועברו הילדים אל רובע המפלט מבלי שראה אותם האב, כי לא הועילו כל מאמציו לחזור אל ביתו, ברובע זה נעשתה ה"פעולה" ביום הראשון ל"אויזידלונג", כל יושביו הוצאו למקובל אל כפר גדולה, מנינו לסוגיהם, והמשוחררים ממות החזרו לביתם, החדירה לגיטו זה היתה מעתה משאת-נפש שאליה ייחלו כאל נס, אך מה מעטים היו שזכו לכך, כי קרובות המות עמדו מוכנים בתחנת הרכבת, ויום הובלו אליהם מאות ואלפי זקנים וילדים, אמהות ועולליות, משפחות משפחות.

שאלתי:

— האומנם לא נמצא מי שיתמרד ולא ילך ?

שאלה חרדה היחה זו, חנוקה, מהססת. שאלה, שנאמרה בלחש, ללא קול.

וכשאלה — פן התשובה. בשפה רפה, מתוך פאב וספק, ענה האיש: עד לרגע האחרון עוד האמינו בהצלה, קיוו לנו, לא אבדה התקוה. וגם המומים היו האנשים, אובדי עצצ מעוצם המהלומה. רבים מן המובלים לטבח היו צעירים וחסונים, ואף-על-פי-כן לא הצליחו להצטייד בתעודות. וגם בהם לא נמצא מי שירים יד לענות למענים או שיתקומם ולא ילך. רק מספר זקנים פה ושם נתעקשו לשבת בבתיהם, וכמובן, שנורו במקומם.

מכסת-המרת של פיוטרקוב היחה 22 אלף. אך פיון שמספר מסויים של נידונים הצליחו להסתתר במרתפים ובעליזות-הגגות או חדרו אל הגיטו החדש בכוח השוחד הרב שניתן לאוקראינים השומרים על פתחיו, החלו מחמירים ביותר בבדיקת התעודות ובשחרור מ„שילוח“. בימים האחרונים של אותו שבוע הובילו לטבח גם אנשים, וביחוד נשים, בעלי תעודות-עבודה. וכך נחתך גם גורלה של אשת המספר, אשר נשארה בביתה בגיטו הישן, מצפה לתור הרחוב שלה ל„בקורת“. מן הרחובות האחרונים ל„שילוח“ היה, ביום האחרון ל„פעולה“, לבס של הטבחיים גם בהם עם סיום „מפעלם“ ו„שילוח“ את כל הבא ביד, בלי אבחנה. אותו יום לא היו כבר גם הילדים בחיים. ביום השישי ל„פעולה“, הוא יום ב' בשבוע, בשעה 1 בצהריים, ראה אותם האב במו עיניו פשהם נגררים יד ביד — בן ה-11 ובת ה-7 — בתהלוכה בת אלפי אנשים, שפמותה אולי עוד לא ראו שמים וארץ עד אותו היום. לא עמדו להם כל זכויותיהם, ובעוד האב על משמרת עבודתו בבנין הצבא הגרמני — ובמרחק מטרים מעטים ממנו מובילים את ילדיו הקטנים להורג. אף הם ראוהו ומרחוק קראו אליו עברית: „אבא!“ הוא פרץ אליהם בדרך הגן אשר ליד הבית, אך האוקראינים המלויים את הטראנספורט עצרו

בעדו בקתי הרובים שבידיהם, אף חבטו בו יפה ודחווהו אחורנית.
 חזר ברגלים פושלות אל הבנין וצעק וצעק גדולה ואימץ את כל
 שרירי האמונה והתקפה שהיו עוד בלבו להצלת ילדיו. הממונה
 הנאצי על הבנין נענה לו, התקשר בשיחה טלפונית עם אגסטה
 הגאסטאפו, אך משם אמרו לו כי ייטיב לעשות אם לא יתערב
 בענינים אלה, יצא ממשרדו נזעף ורוגז ושפך חמתו על האב
 האומלל: אם לא יחדל מצעקותיו ומן הבכי — יהרגוהו מיד,
 אותו ואת אנשיו. אז החלו הכל מפצירים בו שישתוק, והיה שם
 חייל נאצי אחד, קשיש וטוב לב, שביקש לשדלו ולהרגיעו ואמר
 לו: אל תביאני לידי כך שאהיה נאלץ לירות בך כפי שצויתני.
 ושתק...

חזר לעבודה, אך לבו לא נח ועוד קיווה למוצא, להצלה. על
 אף האיסור החמור להיראות ברחובות העיר במשך ימי
 ה„פעולה“, הגיע עד למשרדי הגאסטאפו והראה את תעודותיו
 המקבולות זכות חיים גם לילדיו. וענו ואמרו: כבר מאוחר, הרפבת
 הלכה, ביקש לפחות על נפש האשה. שלחוהו ממשרד למשרד,
 הבטיחו הבטחות — ולא עשו דבר.
 נשלחה גם האשה...

קורות האחות וביתה במשך ימי ה„פעולה“, אף הם מגלים
 ספת מן הבהלה המטורפת ומן ההיאבקות הנזאשת למעט הצלה.
 הגיס היה אף הוא בין העסוקים בעבודות הצבא. האחות הסתתרה
 עם שני ילדיה בבית משפחה פולגית. ביום האחרון ל„פינוי“, כאשר
 הגיעה אליה השמועה שה„פעולה“ נפסקה, מיהרה לחזור לביתה,
 כי שהייה של כל שעה נוספת במחבוא היתה פרוכה בסכנת
 חיים לה ולבני הבית המארת גם יחד, וכך נכנסה לגיטו ונפלה
 בפת...

גורל מר מונה גם לשני הילדים, שנשארו במחבואם
 אחרי צאת האם, ואתם עוד נערה מבני המשפחה, בת 12. הפולני
 מאן להסתירם עוד, בפחדו מפני מלשינות של שכנים, היה שולח

בעדן בקתי הרובים שבידיהם, אף חבטו בו יפה ודחפו אתורגים.
 חזר ברגלים פושלות אל הפנין וצעק צעקה גדולה ואימץ את כל
 שרידי האמונה והתקוה שהיו עוד בלבו להצלת ילדיו. הממונה
 הנאצי על הפנין נענה לו, התקשר בשיחה טלפונית עם ^{אישוה} ~~האשה~~
 הגאסטאפּו, אך משם אמרו לו כי ייטיב לעשות אם לא יתמסר ^{האשה} ~~האשה~~
 בענינים אלה. יצא ממשרדו זועף ורוגז ושפך חמתו על האב
 האומלל: אם לא יחדל מצעקותיו וזמן הבכי — יהרגוה מיד,
 אותו ואת אנשיו. אז החלו הכל מפצירים בו שישתוק. והיה שם
 חייל נאצי אחד, קשיש וטוב־לב, שביקש לשדלו ולהרגיעו ואמר
 לו: אל תביאני לידי כך שאהיה נאלץ לירות בך כפי שצויתני.
 ושחק...

חזר לעבודה, אך לבו לא נח ועוד קיוה למוצא, להצלה. על
 אף האיסור החמור להיראות ברחובות העיר במשך ימי
 ה"פעולה", הגיע עד למשרדי הגאסטאפּו והראה את העודותיו
 המקנות זכות חיים גם לילדיו וענו ואמרו: כבר מאוחר, הריכבת
 הלכה. ביקש לפחות על נפש האשה. שלחוהו ממשרד למשרד,
 הבטיחו הבטחות — ולא עשו דבר.
 נשלחה גם האשה...

קורות האחות וביתה במשך ימי ה"פעולה", אף הם מגלים
 טפח מן הבהלה המטורפת ומן ההיאבקות הנזאשת למעט הצלה.
 הגיס היה אף הוא בין העסוקים בעבודות הצבא. האחות הסתתרה
 עם שגי ילדיה בבית משפחה פולנית. ביום האחרון ל"פינוי", כאשר
 הגיעה אליה השמועה שה"פעולה" נפסקה, מיהרה לחזור לביתה,
 פי שהייה של כל שעה נוספת במחבוא היתה פרוכה בסכנת
 חיים לה ולבני הבית המארח גם יחד. וכך נכנסה לגיטו ונפלה
 בפת...

גורל מר מזנה גם לשגי הילדים, שנשארו במחבואם
 אחרי צאת האם, ואתם עוד נערה מבני־המשפחה. בח 12. הפולני
 מאן להסתירם עוד, בפחדו מפני מלשינות של שכנים. היה שולח

מדי פעם נער לחפש את אביהם ולאיים עליו כי יאלץ להחזיר את הילדים אל הגיטו אם לא יוציאו מיד מביתו. ביחוד התלונן על הילד בן שמונת חודשים לבכות בקול ואינו נוהר מהציוץ בתלון. על פן החליט לבסוף הדוד השכול לקחתו אליו, למקומו שהיה לן שם אותם הימים יחד עם בעלי-התעודות האחרים מחוץ לגיטו. עשה מעשה נועז והודיע את-הדבר רשמית למשמר המחנה. בבוקר, פשהלך לעבודה, השאיר את הילד ליד הטבח וקיווה כי כך יינצל. אבל לאחר צאתו באו הוונדרמים וציוו להביאו למשטרה. מיד הודיעו את הדבר לדוד והחל משא ומתן נואש עם השוטר שבצטנן ללוות את הילד עד למשטרה. שוב פעל השוחד הרב ובכוחו הסכים המלווה להביא את הילד לא למשטרה אלא לתוך הגיטו, אל אמו שהיתה עוד אז בחיים. וסופם שהוצאו שניהם להורג ביום אחד...

יומיים לאחר-גמר ה"פעולה", ביום הששי לשבוע, נצטוו בעלי-התעודות לחזור אל הגיטו החדש, ששרידיים מעטים היו מהלכים בו כצללים. אותה שעה החלו מגיחים ובאים לתוך הגיטו כל אלה שנשארו בחיים ונאלצו ללון במשך השבוע בתוך בתי החרושת שבהם עבדו. תוך פחד-מות ואבל שאין לבטאו במלים החלו מסתדרים מחדש — מבקשים דירה פלשהי, מטה, צלחת, לבכות את ההולכים לא היתה כל אפשרות, פי למחרת הבוקר עם חשכה צריך היה להשכים לעבודה.

ובגיטו הישן עושים סדרים שלאחר המות. שם עוד מוסיפים להעמיס רהיטים וחפצים במכוניות המשא היוצאות עמוסות כל טוב לעבר וארשה. ובחורים יהודים ואנשי המשטרה היהודית עובדים על כרחם בניקוי הגיטו לאחר ה"פינוי", במיון החפצים ואריותם למשלוח.

המספר הוא אחד המעטים שניתן לו לראות במו עיניו את מראה הגיטו הפרוע ופרוץ וריק מאנשיו. דרש מהממונים עליו אפשרות פניסה כדי לקחת פלי-עבודה שנשארו שם. התירו לו

שואה
MASSUA

בעדו בקתי הרובים שבידיהם, אף חבטו בו יפה ודחיקו אחרונות.
 חור ברגלים כושלות אל הבנין וצעק צעקה גדולה ואימץ את כל
 שרידי האמונה והתקוה שהיו עוד בלבו להצלת ילדיו. הממנה
 הגאצי על הבנין נענה לו, התקשר בשיחה טלפונית עם ^{משה} ~~הגאצי~~
 הגאסטאפו, אך משם אמרו לו כי ייסיב לעשות אם לא יתעורר ^{משה} ~~הגאצי~~
 בענינים אלה. יצא ממשרדו זועף ורוגז ושפך חמתו על האב
 האומלל: אם לא יחדל מצעקותיו ומן הבכי — יחרגנהו מיד,
 אותו ואת אנשיו. או החלו הכל מפצירים בו שישתוק. והיה שם
 חייל נאצי אחד, קשיש וטוב-לב, שביקש לשדלו ולהרגיעו ואמר
 לו: אל תביאני לידי כך שאהיה נאלץ לירות בך פפי שצויתני.
 ושתק...

חור לעבודה, אך לבו לא נח ועוד קיוה למוצא, להצלה. על
 אף האיסור החמור להיראות ברחובות העיר במשך ימי
 ה"פעולה", הגיע עד למשרדי הגאסטאפו והראה את תעודותיו
 המקנות זכות חיים גם לילדיו. וענו ואמרו: כבר מאוחר, הרפכת
 הלכת. ביקש לפחות על נפש האשה. שלחנה ממשרד למשרד,
 הבטיחו הבטחות — ולא עשו דבר.
 נשלחה גם האשה...

קורות האחות וביתה במשך ימי ה"פעולה", אף הם מגלים
 טפח מן הבהלה המטורפת ומן ההיאבקות הנואשת למעט הצלה.
 הגיס היה אף הוא בין העסוקים בעבודות הצבא. האחות הסתתרה
 עם שני ילדיה בבית משפחה פולגנית. ביום האחרון ל"פינוי", כאשר
 הגיעה אליה השמועה שה"פעולה" נפסקה, מיהרה לחזור לביתה,
 כי שהייה של כל שעה נוספת במחבוא היתה פרוכה בסכנת
 חיים לה ולבני הבית המארח גם יחד, וכך נכנסה לגיטו ונפלה
 בפת...

גודל מר מזנה גם לשני הילדים, שנשארו במחבואם
 אחרי צאת האם, ואתם עוד נערה מבני המשפחה, בת 12. הפולני
 מאן להסתירם עוד, בפחדו מפני מלשינות של שכנים, היה שולח